

40 mlynedd o Ymddiriedolaethau Archaeoleg Cymru

YMDDIRIED MEWN ARCHAEOLEG

ARCHAEOLOGY IN TRUST

40 years of the Welsh Archaeological Trusts

Cyhoeddwyd gan Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed 2015
ISBN:978-0-948262-13-5

Hawlfraint: Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys,
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed,
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent ac
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd.

Paratowyd y testun ar gyfer y cyhoeddiad hwn gan staff
ac ymddiriedolwyr pedair ymddiriedolaeth archaeolegol
Cymru. Mae'r darluniau wedi eu cymryd o ddetholiad
bychan o'r prosiectau niferus a ymgwymerwyd â hwy gan yr
Ymddiriedolaethau dros y deugain mlynedd diwethaf.
Llun clawr cefn: © Hawlfraint y Goron (2014) Croeso Cymru.

Cyfieithiad o'r testun gan Bla Translation Ltd

www.bla-translation.co.uk

Dyluniad: Ingleby Davies Design

www.inglebydavies.com

Published by Dyfed Archaeological Trust 2015

ISBN 978-0-948262-13-5

Copyright: Clwyd-Powys Archaeological Trust,

Dyfed Archaeological Trust, Glamorgan-Gwent

Archaeological Trust and Gwynedd Archaeological Trust

The text for this publication was prepared by the staff
and trustees of the four Welsh Archaeological Trusts.

The illustrations are from a small selection of the numerous projects
undertaken by the Trusts over the past forty years.

Photo back cover: © Crown copyright (2014) Visit Wales

Translation of text by Bla Translation Ltd

www.bla-translation.co.uk

Design: Ingleby Davies Design

www.inglebydavies.com

40 mlynedd o Ymddiriedolaethau Archaeoleg Cymru

YMDDIRIED MEWN ARCHAEOLEG

ARCHAEOLOGY IN TRUST

40 years of the Welsh Archaeological Trusts

CLWYD-POWYS • DYFED • MORGANNWG/GLAMORGAN-GWENT • GWYNEDD

Rhagair

Trwy gyfrwng lluniau ac esboniadau cryno mae'r llyfryn pen-blwydd hwn yn adrodd stori Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru yn y deugain mlynedd ers eu ffurfio. Ffurfiwyd yr ymddiriedolaethau trwy fenter gweision sifil arloesol yn ystod yr argyfwng archaeoleg achub yng nghanol yr 1970au. Mae'r stori yn un am waith caled, arloesedd a gwydnwch. Mae'r ymddiriedolaethau wedi ymateb bob amser i gymeriad arbennig Cymru ac i anghenion newidiol y cyfnod. Stori yw hi hefyd am waith tîm, cystadleuaeth ar adegau a chydweithrediad parhaus, nid yn unig rhwng yr Ymddiriedolaethau eu hunain ond hefyd gyda llywodraeth leol a chenedlaethol a gyda chwaraewyr eraill i greu system nodweddiadol Gymreig ar gyfer amddiffyn, archwilio ac arddangos ein treftadaeth. O'r dyddiau cynnar iawn mae'r Ymddiriedolaethau wedi rhoi sylw bron yn ddi-dor i Gymru gyfan. Dechreuwyd trwy ganolbwyntio ar brosiectau achub unigol, ond cafodd hyn ei wrthbwysio gan waith cydweithredol ar greu argaeledd cynyddol agored o gofnodion amgylchedd hanesyddol eang ar gyfer eu hardaloedd eu hunain ac felly i Gymru gyfan. O'u blynyddoedd cynnar mae'r Ymddiriedolaethau wedi dod yn gynyddol yn sefydliadau archaeolegol rhanbarthol cynhwysfawr, sy'n cyd-fynd ag anghenion eu cymunedau eu hunain ond hefyd yn gweithio'n gyson gyda'i gilydd a gyda Cadw a phartneriaid eraill ar brosiectau Cymru gyfan gyda'r nod o gael gwell dealltwriaeth ac amddiffyniad o henebion a thirweddau archaeolegol unigryw Cymru. Mae hon hefyd wedi bod yn stori, yn enwedig yn ystod y ddau ddegawd diwethaf, o gynnwys cymunedau, grwpiau ac unigolion lleol yn fwyfwy, gan helpu disgyblion ysgol ac oedolion fel ei gilydd i werthfawrogi olion ffisegol ac emosiynol y gorffennol fel elfennau allweddol yn realiti a mediant y presennol ac i'r cenedlaethau i ddod. Mae llwyddiannau'r Ymddiriedolaethau yn ystod eu pedwar degawd cyntaf yn argoeli'n dda ar gyfer eu rôl fel chwaraewyr allweddol yn nhrwedd archaeolegol Cymru yn y blynyddoedd i ddod.

Chris Musson

Foreword

Through pictures and a brief accompanying commentary this anniversary booklet tells the story of the Welsh Archaeological Trusts in the forty years since their formation – on the initiative of pioneering civil servants – during the rescue archaeology crisis of the mid 1970s. It is a story of hard work, innovation and resilience, responding always to the particular character of Wales and the changing needs of the time. It is a story of teamwork, occasional rivalry and enduring cooperation, not only between the Trusts themselves but also with local and national government and with fellow players in the creation of a distinctive Welsh system for heritage protection, investigation and display. From their very earliest days the Trusts have provided near-seamless coverage for the whole of Wales, starting from an initial concentration on individual rescue projects but balanced from the outset by cooperative work on the creation and increasingly open availability of broad-based historic environment records for their own areas and hence for Wales as a whole. From their early years the Trusts progressively took on the character as comprehensive regional archaeological organizations, in tune with the needs of their own communities but frequently working together and with Cadw and other partners in pan-Wales projects aimed at better understanding and protection of Wales' distinctive archaeological monuments and landscapes. This has also been a story, especially during the last two decades, of increasing involvement with local communities, groups and individuals, helping schoolchildren and grown-ups alike to appreciate the physical and emotional traces of the past as key elements in the realities and enjoyments of the present day and of future generations. The achievements of the Trusts in their first four decades bode well for their role as key players in the archaeological landscape of Wales in the years to come.

Chris Musson

Cynnwys

Contents

2 Rhagair	2 Foreword
4 Cyflwyniad	4 Introduction
6 Rôl	6 Role
8 Archaeoleg cyn yr Ymddiriedolaethau	8 Archaeology before the Trusts
11 Y Blynyddoedd Cynnar	11 The Early Years
18 Ehangu ac Atgyfnerthu	18 Expansion and Consolidation
24 Ymchwilio a Darganfod	24 Exploration and Discovery
36 Proffesiynoli Archaeoleg	37 The Professionalization of Archaeology
42 Arolygon Cymru-gyfan	42 Whole Wales Surveys
49 Archaeoleg a'r Dirwedd Ehangach	49 Archaeology and the Wider Landscape
55 Archaeoleg i Bawb	55 Archaeology for All
61 Datblygiadau Technolegol	61 Technological Developments

Cyflwyniad

Cafodd sefydlu pedair Ymddiriedolaeth Archaeolegol Cymru ei roi ar waith gan Gangen Henebion Hynafol Adran yr Amgylchedd mewn cyfnod lle yr oedd pryder sylweddol yn cael ei fynegi ledled y Deyrnas Unedig ynghylch colli olion archaeolegol. Cymerodd Adran yr Amgylchedd gam dewr ac arloesol a chreu pedair Ymddiriedolaeth yng Nghymru a oedd yn cyd-fynd â'r siroedd newydd a gafodd eu creu yn 1974. Sefydlwyd Ymddiriedolaethau Archaeolegol yng Ngwynedd, Clwyd-Powys, Dyfed a Morgannwg-Gwent.

Mae'r rhain yn Elusennau Cofrestredig gyda'r un nod elusennol sef 'hyrwyddo addysg y cyhoedd mewn archaeoleg'.

Lluniwyd hwy fel cyrff a fyddai'n gallu ymateb yn barhaus i fygythiadau i adnoddau archaeolegol, boed hynny gan ddatblygu, ymarferion amaethyddol neu erydiad naturiol. Yn fuan fe ddatblygodd yr ymddiriedolwyr a'r cyfarwyddwyr cyntaf weledigaeth ar gyfer yr Ymddiriedolaethau sef yng nghyd-destun ymgysylltiad ac addysg y cyhoedd eu bod yn cymryd rôl ragweithiol mewn rheoli a gwarchod yr amgylchedd hanesyddol, yn hytrach nag ymateb i ddigwyddiadau yn unig.

Mae'r weledigaeth sylfaenol hon wedi cael ei mabwysiadu yn olynol gan reolwyr yr Ymddiriedolaethau. Mae cynnal gwerthoedd craidd wrth foderneiddio yn ôl yr angen wedi helpu'r Ymddiriedolaethau i ffynnu am dros bedwar degawd, yn ystod y cyfnod hwn mae llywodraeth leol a chenedlaethol wedi'u had-drefnu, mae rheoliadau a deddfwriaeth amgylchedd hanesyddol wedi datblygu, mae archaeoleg wedi dod yn broffesiwn ac mae technoleg wedi arloesi ymarfer.

Dai Morgan Evans (dde) a Richard Avent, dau ffigwr allweddol yn sefydlu ac yn ddiweddarach cefnogi Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru.

Introduction

The establishment of the four Welsh Archaeological Trusts was initiated by the then Ancient Monuments Branch of the Department of the Environment at a time when considerable concern was being expressed throughout the UK about the loss of archaeological remains. In a bold and innovative move the DoE created four Trusts in Wales which were aligned to the new counties created in 1974. These became established as the Gwynedd, Clwyd-Powys, Dyfed and Glamorgan-Gwent Archaeological Trusts.

They are Registered Charities with the same charitable object – 'to advance the education of the public in archaeology'.

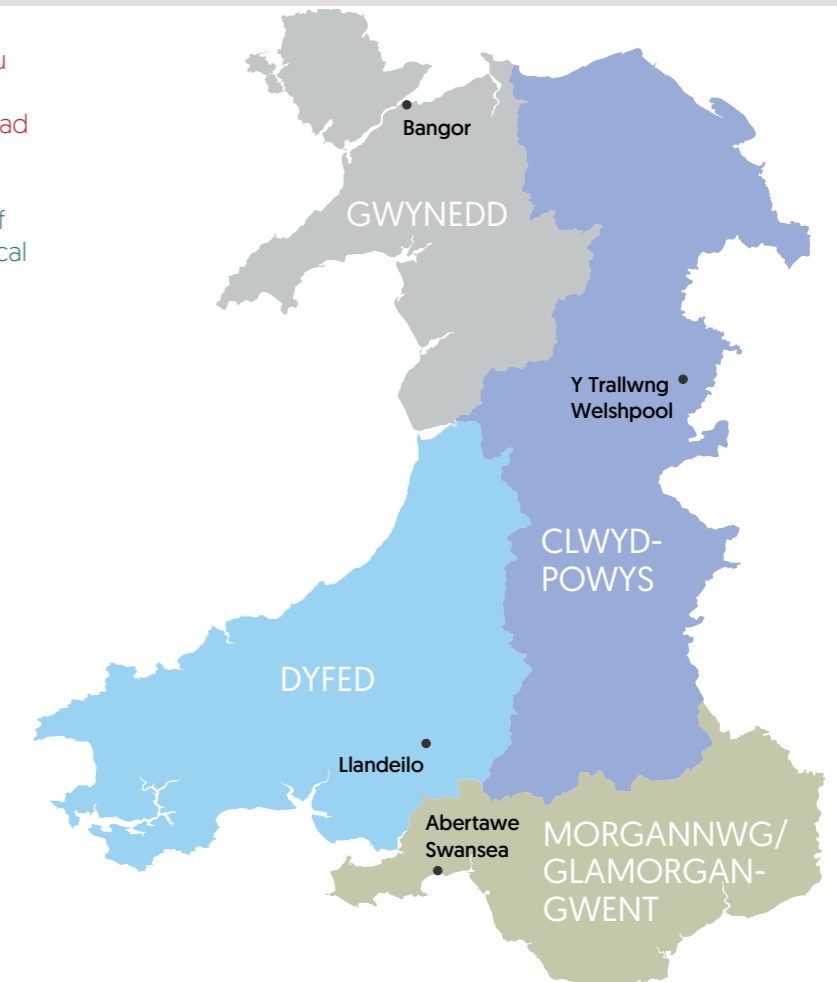
Conceived as bodies that would have the ability to respond continuously to threats to the archaeological resource, whether by development, agricultural practices or natural erosion, the trustees and first directors soon developed a vision for the Trusts that in the context of public engagement and education they should take a proactive role in the management and conservation of the historic environment, rather than simply reacting to events.

This underlying vision has continued under successive Trust managements. Holding to core values whilst modernizing when necessary has helped the Trusts to flourish for over four decades during which national and local government has been reorganized, historic environment legislation and regulation has developed, archaeology has become a profession, and technology has revolutionized practice.

Dai Morgan Evans (right) and Richard Avent, two key figures in the initiation and later support of the Welsh Archaeological Trusts.

Map yn dangos rhanbarthau pedair Ymddiriedolaeth Archaeolegol Cymru a lleoliad eu swyddfeydd

Map showing the regions of the four Welsh Archaeological Trusts and the locations of their offices

Dai Morgan Evans yn ŵr ifanc ac wedi aeddfedu'n llawn. Ef oedd gwir gychwynnydd Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru yn yr 1970au canol, pan oedd yn was sifil arloesol yng nghangen archaeolegol Y Weinyddiaeth Adeiladau Cyhoeddus a Gweithfeydd yng Nghaerdydd.

Dai Morgan Evans, in youth and full maturity. The true begetter of the Welsh Archaeological Trusts in the mid-1970s, as an innovative civil servant in the archaeological branch of the Ministry of Public Building and Works at Cardiff.

Rôl

Mae'n rhaid i waith yr Ymddiriedolaethau gwrdd â'r nod o 'hyrwyddo addysg y cyhoedd mewn archaeoleg'. Mae'r Ymddiriedolaethau yn ymgymryd ag neu'n paratoi ymchwil, cloddiadau, arolygon ac adroddiadau archaeolegol yn ogystal â darparu cyngor, cyhoeddi gwybodaeth, gofalu am ddeunyddiau, gwrthrychau a chofnodion sy'n codi o waith, ac fel y bo'n briodol yn trefnu eu cadw'n ddiogel yn y pen draw.

Ar hyn o bryd, mae'r Ymddiriedolaethau yn cadw Cofnod Amgylchedd Hanesyddol ar gyfer eu rhanbarth nhw ac yn rhoi cyngor i awdurdodau cynllunio lleol ac i unigolion a sefydliadau y tu allan i'r system gynllunio. Mae'r Ymddiriedolaethau hefyd yn cynorthwyo i weithredu cynlluniau amaeth-amgylchedd a chynlluniau rheoli arfordirol a morol. Cynhelir arolygon o wahanol fathau o henebion i oleuo strategaethau amddiffyn safleoedd i sicrhau eu bod yn goroesi i genedlaethau'r dyfodol. Mae ymchwil, asesiadau, arolygon topograffig, arolygon geoffisegol a chloddiadau o safleoedd unigol neu grwpiau o safleoedd neu adeiladau yn cael eu gwneud yn rheolaidd. Cyhoeddir y canlyniadau mewn llyfrau neu erthyglau neu rhoddir y wybodaeth ar wefannau a chyfryngau eraill.

Anelir rhai gweithgareddau yn benodol at godi ymwybyddiaeth o'r amgylchedd hanesyddol fel un o asedau gorau Cymru. Mae hyn yn cynnwys rhoi cyfle i wirfoddolwyr gymryd rhan mewn gwaith cloddio a phrosiectau eraill, trefnu gwyliau archaeolegol, cyflwyno sgysia, arwain teithiau tywys a darparu gwybodaeth ar wefannau ac ar y cyfryngau cymdeithasol.

Yn ystod eu bodolaeth o ddeugain mlynedd mae pwyslais wedi ei roi ar wahanol rolau, neu ar wahanol elfennau rôl, wrth i'r Ymddiriedolaethau addasu i

Trefnwyd nifer o weithgareddau fel rhan o ŵyl Ymddiriedolaeth Dyfed ym Mryngaer Carn Goch. Yn y llun mae criw ifanc o filwyr Celtaidd yn ymarfer eu sgiliau taflu gwaywffon.

A Dyfed organised festival at Carn Goch hillfort included numerous activities. Here some young Celtic warriors hone their spear throwing skills.

Role

The Trusts' work has to meet the object 'of advancing the education of the public in archaeology'. The Trusts undertake or prepare archaeological research, excavations, surveys, reports, provide advice, publish information, care for materials, objects and records arising from works, and where appropriate arrange for their eventual deposition.

Currently each of the Trusts maintains an Historic Environment Record for its own region, and provides advice to local planning authorities and to individuals and organisations outside the planning system. The Trusts also assist with the implementation of agri-environment schemes and with coastal and marine management plans. Surveys of different monument types are undertaken to inform protection strategies for sites to ensure their survival for future generations. Historical research, assessments, topographic surveys, geophysical surveys and excavations of individual sites or groups of sites or buildings are regularly carried out, the results of which are published in books and articles or made available through websites and other media outlets.

Some activities are specifically aimed at raising awareness of the historic environment as one of Wales' greatest assets. These include involving volunteers on excavations and other projects, organising archaeological festivals, presenting talks, giving guided walks and providing information on websites and through social media.

During their forty-years existence emphasis has been placed on different roles, or on different elements of a

Roedd gan y llyfr *Rescue Archaeology*, a olygwyd gan Phillip Rahtz ac a gyhoeddwyd yn 1974, rôl bwysig mewn codi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r argyfwng mewn archaeoleg achub. Un o'r nifer o gyfranwyr gyda thrafodaeth o dan y teitl 'Digging all the Time' oedd Chris Musson, a oedd ar y pryd yn aelod o'r Grŵp Archaeoleg Achub (RAG) ac a ddaeth yn ddiweddarach yn Gyfarwyddwr Cyntaf Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys.

The paperback book *Rescue Archaeology*, edited by Philip Rahtz and published in 1974, played an important role in bringing the crisis in rescue archaeology to the consciousness of the general public. One of its many contributors, with a discussion of 'Digging all the time', was Chris Musson, then a member of the RAG [the Rescue Archaeology Group] and later the first Director of the Clwyd-Powys Archaeological Trust.

O'R BRIG I'R GWAELOD Cadeirydd, tri chyfarwyddwr a gwas sifil yn ymweld â safle cloddio beddrod siambr Gwernvale, ger Crugywel. Ar y chwith, yn manylu, yr Athro W. F. Grimes, Cadeirydd Ymddiriedolaeth Dyfed, ar y dde Chris Musson, Cyfarwyddwr cyntaf Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys, yn y crys pinc Don Benson, Cyfarwyddwr Cyntaf Ymddiriedolaeth Dyfed, ac yn y crys gwyn a'r trowsus ffêl Bill Britnell, a ddaeth yn ddiweddarach yn Gyfarwyddwr Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys. Yn sbecian y tu ôl i Don mae Dai Morgan Evans. Swyddog Rheoli Cynllunio Archaeolegol yn sgrinio ceisiadau yn erbyn gwybodaeth amgylchedd hanesyddol sy'n cael ei gadw mewn Cymhwysiad Systemau Gwybodaeth Daearyddol. Panel arddangos o gyfres a grëwyd i gyflwyno i'r cyhoedd y gwaith mae'r Ymddiriedolaethau'n ei wneud fel rhan o goffau canmlwyddiant y Rhyfel Byd Cyntaf.

FROM TOP TO BOTTOM: A chairman, three directors and a civil servant at the excavations of the Gwernvale chambered tomb, near Crickhowell. On the left, expatiating, Professor W F Grimes, Chairman of the Dyfed Trust, on the right Chris Musson, first Director of the Clwyd-Powys Trust, in the pink shirt Don Benson, first Director of the Dyfed Trust, and in the white shirt and flares Bill Britnell, later Director of the Clwyd-Powys Trust. Just peeping out from behind Don is Dai Morgan Evans. Archaeological Planning Management Officer screening applications against historic environment information held on Geographic Information Systems Application. Exhibition panel from a set prepared to introduce to the public the work that the Trusts are undertaking as part of the centenary commemorations of the First World War.

ddigwyddiadau newidiol. Er enghraifft, cynlluniwyd y Cofnod Amgylchedd Hanesyddol i'w ddefnyddio fel offeryn rheoli a chadwraeth a ellid ei edrych arno o bryd i'w gilydd yn ein swyddfeydd. Nid yw'r swyddogaeth hon wedi newid, ond rydym nawr yn gallu cynnig mynediad at y cofnod trwy'r rhyngwryd a thrwy dechnolegau symudol. Mae unrhyw un sydd â diddordeb mewn archaeoleg a'r amgylchedd hanesyddol wedi gallu cyfrannu at y Cofnod erioed, ond nawr fod y Cofnod yn fwy gweladwy o lawer, mae posib gweld data allweddol ar unwaith a darparu gwybodaeth newydd yn hawdd.

role, as the Trusts have adapted to changing events. For instance, the Historic Environment Record was designed to be used as a management and conservation tool that might be occasionally consulted at our offices. Whilst the function has remained unchanged we are now able to make the record available through both the internet and also accessible via mobile technologies. Anyone with an interest in archaeology and the historic environment has always been able to contribute to the Record, but now it is far more visible, key data can be instantly accessed and new information provided at a touch of a button.

Archaeoleg cyn yr Ymddiriedolaethau

Roedd yr 1960au hwyr a'r 1970au cynnar yn gyfnod cyffrous i archaeoleg. Fe wnaeth y gwaith ail-adeiladu ar ôl y rhyfel mewn trefi canoloesol ddatgelu a dinistrio llawer iawn o hanes. Roedd archaeolegwyr proffesiynol, a oedd ar y pryd wedi'u lleoli bron i gyd mewn prifysgolion neu amgueddfeydd yn gynddeiriog. Ffurfiwyd y grŵp ymgyrchu RESCUE ac roedd Cyngor Archaeoleg Prydain yn annog y llywodraeth i sefydlu Gwasanaeth Archaeolegol Cenedlaethol i ymateb i'r bygythiadau yn sgil y gwaith datblygu helaeth. Fel y digwyddodd, cafwyd ymateb yn raddol. Dechreuodd trefi newydd gynnwys archaeoleg yn eu cylch gwaith ac ariannodd Y Weinyddiaeth Adeiladau Cyhoeddus a Gweithfeydd waith cloddio achub, yn aml ar raddfa fawr. Roedd y gwaith cloddio fel arfer yn cael ei gyfarwyddo gan academyddion a oedd yn

gweithio â myfyrwyr oedd yn gwirfoddoli, ond ar rhai safleoedd mawr iawn roedd 'syrcau teithiol' o gloddwyr proffesiynol, llawn amser ar gynnydd, roedd gan y bobl hyn lawer o sgiliau ymarferol a phrofiad eang, roeddynt yn fodlon gweithio ar bob adeg o'r flwyddyn. Un o'r criwiau hyn oedd y Grŵp Achub Archaeoleg a wnaeth waith cloddio ar raddfa anferth ar fryngaerau'r Oes Haearn yng ngogledd ddwyrain Cymru. Aeth aelodau o'r grŵp hwn ymlaen i ffurfio craidd cychwynnol Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys.

BRIG DE: Yn ystod ei yrfa hir mae'r Athro W. F. (Peter) Grimes, Cadeirydd cyntaf Ymddiriedolaeth Dyfed, wedi archwilio safleoedd niferus yng Nghymru. Yn y llun mae i'w weld yn tynnu llun ei waith cloddio yng Nghaer Dale, Sir Benfro yn y 1970au.

Archaeology before the Trusts

The late 1960s and early 1970s were exciting times in archaeology. The post-war rebuilding of medieval towns had both revealed and destroyed an enormous amount of history, and professional archaeologists, then almost exclusively based in universities or museums, were up in arms. The campaigning group RESCUE was formed and the Council for British Archaeology was urging government to establish a National Archaeology Service to respond to the threats posed by widespread development. In the event the response was piecemeal. New Towns began to include archaeology in their remit and the Ministry of Public Buildings and Works funded rescue excavations, often on a large scale. These excavations were normally directed by academics

working with student volunteers but at some especially large sites a 'travelling circus' of full-time, professional diggers was building up, people with a lot of practical skill and wide experience who were willing to work at all times of the year. One such organisation was the Rescue Archaeology Group which carried out major excavations on Iron Age hillforts in north-east Wales. Members of this group went on to become the initial core of the Clwyd-Powys Trust.

TOP RIGHT: During the course of his long career Professor W. F. (Peter) Grimes, the first Chairman of the Dyfed Trust, investigated numerous sites in Wales. Here he is shown photographing his excavations at Dale Fort, Pembrokeshire in the 1970s.

Gwaith cloddio yn Llandegai, Gwynedd yn 1966-7 cyn y gwaith datblygu, oedd yn cynnwys dwy heneb meingylch mawr, rhodfa ddefodol, y tŷ Neolithig cyntaf a ddarganfuwyd ym Mhrydain, nodweddion cynhanesyddol eraill a mynwent ganoloesol gynnar. Defnyddiwyd peiriannau i dynnu ardaloedd mawr o uwchbridd - roedd hyn yn arloesiad ar y pryd. Cyfarwyddwr y gwaith cloddio oedd Christopher Houlder o Gomisw'n Brenhinol Henebion Cymru (CNHC) ar ran Bwrdd Henebion Adran yr Amgylchedd, gyda chymorth Prifysgol Bangor. Daeth nifer fawr o wirfoddolwyr i helpu i gloddio'r safle.

Excavations undertaken at Llandegai, Gwynedd in 1966-7 in advance of development included two large henge monuments, a ceremonial avenue, the first Neolithic house discovered in Britain, other prehistoric features and an early medieval cemetery. Machines were used to strip large areas of topsoil – an innovation at the time. Christopher Houlder of RCAHMW directed the excavations for the Ancient Monuments Board of the Department of the Environment, with help from Bangor University. Large numbers of volunteers helped excavate the site.

Llun o ran o'r M4 rhwng Pen-y-bont ar Ogwr a Phort Talbot yn ystod y gwaith adeiladu. Rhan o fwriad sefydlu'r Ymddiriedolaethau oedd y gydnabyddiaeth nad oedd yna ddigon o gapasiti i sicrhau y gellid ymateb yn ddigonol i'r bygythiad i adnoddau archaeolegol gan y fath yma o ddatblygiad.

Photograph of part of the M4 between Bridgend and Port Talbot during construction. Part of the purpose in setting up the Trusts lay in the recognition that there was insufficient capacity to ensure that there could be adequate responses to the threat to the archaeological resource posed by such developments.

Y Breiddin, gerllaw'r Trallwng. Cafodd gwaith cloddio cyn chwarae ei wneud yn y fryngaer Oes Efydd Ddiweddar ac Oes Haearn hon rhwng 1969 ac 1974, gan dîm cloddio bach llawn amser sef Grŵp Achub Archaeoleg (RAG). Yn ddiweddarach, daeth pedwar o aelodau'r grŵp yn aelodau staff parhaol cyntaf Ymddiriedolaeth Archaeoleg Clwyd-Powys. Mae'r delweddau fel y ganlyn: Brig chwith cloddio tu mewn i'r fryngaer er gwaetha'r eira. Brig de: Tyllau postyn a'r craidd carreg a phridd y rhagfur Oes Efydd Ddiweddar. Gwaelod chwith: Tyllau postyn paredig y rhagfur Oes Efydd Ddiweddar ar ôl tynnu ei graidd carreg a phridd. Gwaelod canol: gwahaniaethau lliw yn datgelu'r gwliau sylfaen cul a thyllau stanc unigol tŷ crwn aml gyfnod Oes Haearn. Gwaelod de: tyllau postyn mawr strwythurau pedwar postyn y tu ôl i'r rhagfur Oes Haearn. Gwnaeth Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys barhau â'r gwaith cloddio ar rannau eraill o'r fryngaer yn ystod 1975 ac 1976.

The Breiddin, near Welshpool. Excavations in advance of quarrying on this Late Bronze Age and Iron Age hillfort were undertaken in 1969-1974 by the small full-time digging team known as RAG (the Rescue Archaeology Group). Four of the group's members later became the first permanent staff of the Clwyd-Powys Archaeological Trust. The images are as follows: Top left: digging in the hillfort interior despite the snow. Top right: postholes and the stone-and-earth core of the Late Bronze Age rampart. Bottom left: paired postholes of the Late Bronze Age rampart after removal of its stone-and-earth core. Bottom centre: colour differences reveal the narrow foundation gullies and individual stake-holes of a multi-phase Iron Age roundhouse. Bottom right: the large postholes of four-posted structures behind the Iron Age rampart. The excavations were continued by the Clwyd-Powys Trust on other parts of the hillfort during 1975 and 1976.

Y Blynyddoedd Cynnar

Yn 1974 newidiwyd strwythur llywodraeth leol Cymru yn llwyr a chafodd awdurdodau sir mawr newydd eu creu. Roedd y rhai a oedd eisiau ymateb mwy cydynol i'r bygythiad i'n hamgylchedd hanesyddol gweladwy (ac anweladwy) yn gweld y map newydd fel un a fyddai'n gweddu i'r timau archaeolegol rhanbarthol newydd. Felly, roedd gan yr Ymddiriedolaethau newydd yng Nghymru, o'r cychwyn cyntaf, strwythur a oedd yn ffitio yn gyfforddus ochr yn ochr â'r cyrff llywodraeth leol a chanolog a oedd yn ymddangos, gan roi lefel gyson o amddiffyniad i henebion, cyngor i gynllunwyr, ymateb i fygythiad a gwaith archwilio ar draws Gymru gyfan. Mae'r strwythur cydynol hwn wedi gwasanaethu Cymru yn dda byth ers hynny ac mae'n deyrnged i'r gweision sifil, archaeolegwyr proffesiynol a gwirfoddolwr brwdfrydig hynny sydd wedi gwasanaethu fel ymddiriedolwyr a staff ers sefydlu'r Ymddiriedolaethau yng nghanol yr 1970au.

Ar ôl eu ffurfio, dechreuodd yr Ymddiriedolaethau sefydlu prosesau a gweithdrefnau i ddarparu rheolaeth a chyngor cadwraeth effeithiol. Crëwyd Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol (a alwyd bryd hynny'n Cofnodion Safleoedd a Henebion) o fewn pob Ymddiriedolaeth. Sicrhaodd Don Benson o Ymddiriedolaeth Dyfed fod y cofnodion hyn yn cael eu cyfrifiadu, roedd Cofnodion Cymru ymysg y rhai cyntaf ym Mhrydain i gael eu cyfrifiadu. Roedd y wybodaeth a oedd wedi'i chofnodi yn seiliedig yn bennaf ar ddata a oedd eisoes yn bodoli megis cardiau cofnodi Arolwg Ordnance, ond yn fuan canfyddodd prosiectau'r Ymddiriedolaethau megis arolygon gwledig safleoedd a oedd heb eu cofnodi o'r blaen. Yngghyd â chreu cofnodion, gweithiodd yr Ymddiriedolaethau ar y cyd ag awdurdodau lleol i ennill cydnabyddiaeth i'r amgylchedd hanesyddol mewn cynlluniau strwythur a pholisïau cynllunio, gan sicrhau rhywfaint o ddiogelwch i archaeoleg am y tro cyntaf yng Nghymru trwy'r system

The Early Years

In 1974 the structure of Welsh local government was radically changed and large new county authorities were created. Those urging a more coherent response to the threat to our visible (and invisible) historic environment saw the new map as one which would suit new regional archaeological teams. Thus the new Trusts in Wales had, from the start, a structure which fitted comfortably alongside the local and central government bodies which were emerging, covering the whole country with a uniform level of monument protection, advice to planners, response to threat and investigation. This coherent structure has served Wales well ever since and is a tribute to those civil servants, professional archaeologists and enthusiastic volunteers who have served as trustees and staff on the formation of the Trusts in the mid-1970s.

Once formed, the Trusts began to establish processes and procedures in order to provide effective management and conservation advice. Historic Environment Records (then called the Sites and Monuments Records) were created within each Trust. Don Benson of the Dyfed Trust ensured that these records were computerised, making the Welsh Records among the first in Britain to be so. This recorded information was mainly based on existing data, such as Ordnance Survey record cards, but Trust projects such as rural surveys soon began to identify previously unrecorded sites. In conjunction with record creation, the Trusts worked in partnership with local authorities to gain recognition for the historic environment in structure plans and planning policies, providing a degree of protection for the first time in Wales for archaeology

gynllunio, yn enwedig i'r safleoedd hynny a oedd yn bwysig yn lleol nad oedd yn cael eu diogelu dan Ddeddf Henebion newydd 1979.

Dechreuodd yr Ymddiriedolaethau adnabod safleoedd a oedd dan fygythiad gan ddatblygu neu erydiad a ffurfiwyd strategaethau cloddio. Mae'r mathau o fygythiadau a gafodd eu hadnabod yn ystod y blynnyddoedd cynnar hyn yn parhau i fodoli. Nid yw ymchwil pur erioed wedi bod yn rhan o orchwyl swyddogol yr Ymddiriedolaethau, nid ydynt yn cael dim arian cyhoeddus ar gyfer hyn. Fodd bynnag mae cael grŵp gweithgar, chwilfrydig a brwdfrydig o archaeolegwyr yn gweithio o fewn rhanbarth dros amser yn creu corff o wybodaeth newydd i gryfhau, newid ac ehangu ein gwybodaeth a'n dealltwriaeth o bob cyfnod o hanes lleol a chenedlaethol.

through the planning system, especially for those locally important sites which were not protected under the new 1979 Ancient Monuments Act.

The Trusts began to identify sites which were under threat from development or erosion and formulated excavation strategies. The kinds of threats identified in these early years still persist. Pure research has never been part of the official remit of the Trusts; no public money is provided to them for this; but to have a group of active, curious and enthusiastic archaeologists working within a region will, over time, create a body of new information to deepen, change and extend our knowledge and understanding of all periods of local and national history.

Canolbwyntiodd gwaith cloddio 1975-1976 ar du mewn i fryngaer Breiddin, ar leoliad a oedd yn diogelu seston ddŵr llawn llaid o oes y fryngaer. Ar ben y gweddillion pryfed a phlanhigion roedd y seston hefyd yn cynnwys gwdeenni wedi'u gwehyddu a oedd wedi cadw yn berffaith a gwrthrychau organig eraill megis cawg pren a chleddyf bach oedd yn cael ei ddefnyddio ar gyfer gwehyddu neu fel tegan neu arf ymarfer.

The 1975-1976 excavations at the Breiddin hillfort were concentrated in the interior, at a position which preserved a silted-up water-cistern from the lifetime of the hillfort. In addition to invaluable plant and insect remains the cistern also yielded perfectly-preserved woven withies and other organic objects such as a wooden bowl and a small sword used either in weaving or as a toy or practice weapon.

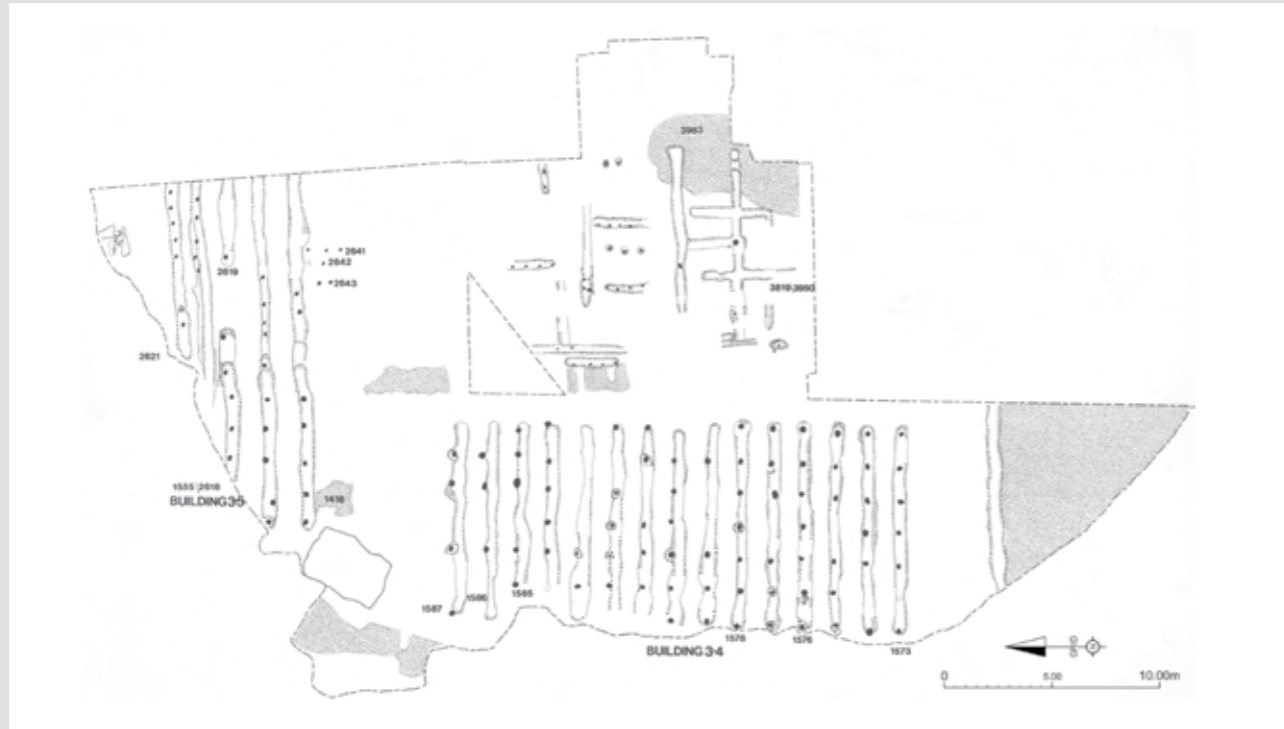

Cloddiodd Ymddiriedolaeth Dyfed o amgylch maen hir Devil's Quoit cyn i gwningar Stagbwl yn Sir Benfro gael ei haredig am y tro cyntaf. Datgelwyd gweddillion unigryw yn dyddio o'r trydydd mileniwm i'r mileniwm cyntaf Cyn Crist, gan ymestyn ein gwybodaeth o'r safleoedd hyn nad oeddem yn gwybod llawer iawn amdanynt o'r blaen. Nodyn: mae arddull y lluniau archaeolegol hyn o'r 1970au yn nodweddiadol o'u hamser, yn dangos safleoedd glân heb unrhyw bobl.

The Dyfed Trust excavated around the Devil's Quoit standing stone in advance of plans for the first ever ploughing of Stackpole Warren, Pembrokeshire. Unique remains were revealed dating from the third to the first millennium BC, advancing our knowledge of these little understood sites. Note the style of these 1970s archaeological photographs is typical of their time, showing pristine sites devoid of people.

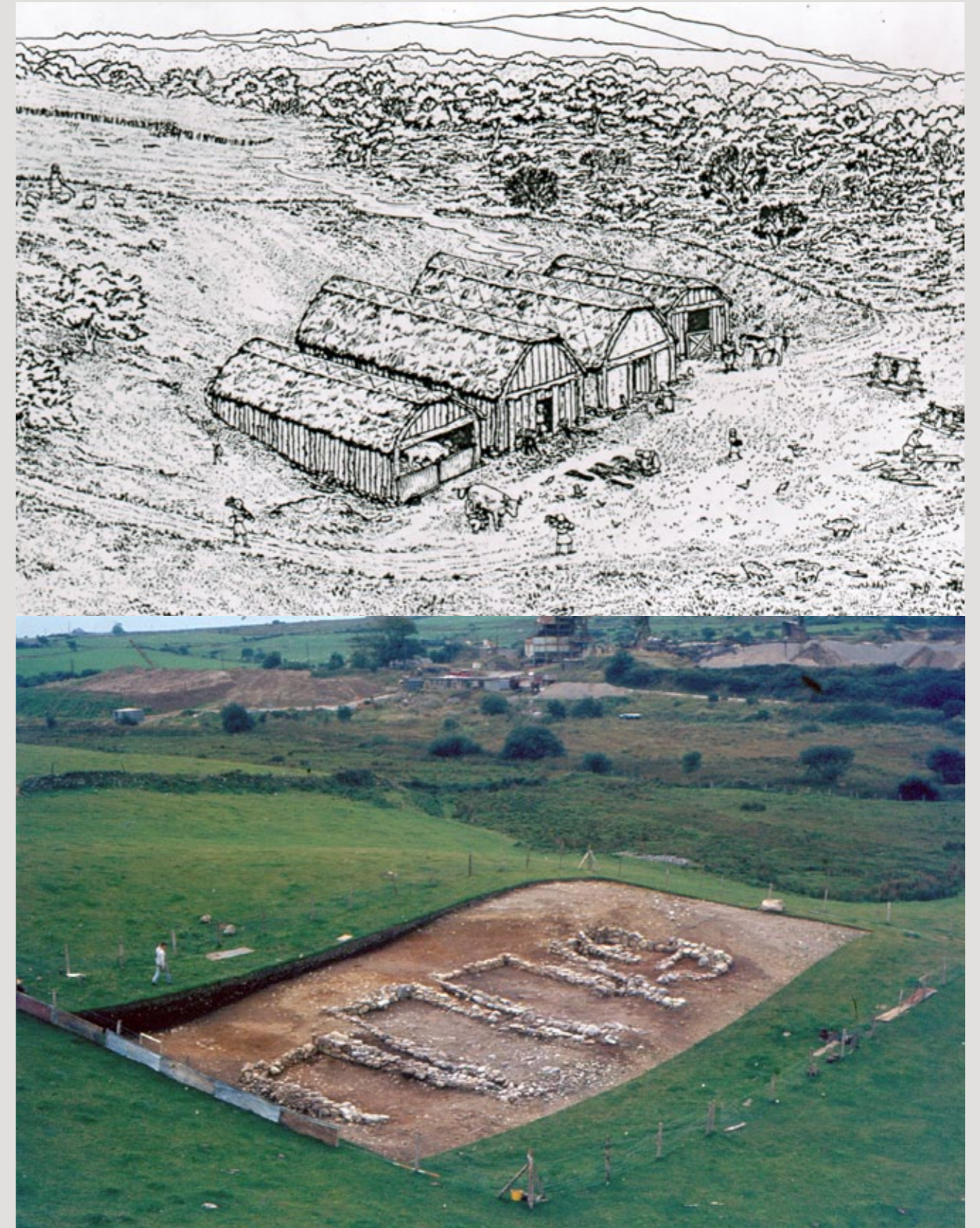

Gwnaeth Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent waith cloddio helaeth yng Nghaer Rufeinig Leucarum, sydd wedi'i lleoli yn nhref Casllwchwr, cwblhawyd y gwaith yn 1987. Roedd y gwaith cloddio yn cynnwys granarau pren y gaer, a ddengys uchod ar ddarlun graddfa fach wedi'i leihau o nifer o gynlluniau safle graddfa 1:20. Yn Y Bont-faen cloddiodd Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent sawl safle canoloesol a Rhufeinig rhwng 1977 ac 1988 gan gynnwys gweddillion bathdy Rhufeinig wedi ei gadw'n dda ym maes parcio Arthur John, chwith.

Fe fygythiodd echdynnu graean yng Nghefn Graenog, Gwynedd nifer o safleoedd arwyddocaol cynhanesyddol a chanoloesol. Gwnaethpwyd gwaith cloddio yn gyntaf yn 1959 gan A. H. A. Hogg ar safle anheddiad Brythonig-Rhufeinig. Yn dilyn hyn, ymgwymerwyd â gwaith cloddio mewn ail anheddiad Brythonig-Rhufeinig yn 1976, a gwaith cloddio mewn fferm ganoloesol gan Ymddiriedolaeth Gwynedd yn 1977, fel y dengys yn y llun a'r darlun adluniad ar y dudalen gyferbyn. Mae hwn yn parhau i fod yn un o'r enghreifftiau gorau o anheddiad canoloesol wedi'i gloddio yng ngogledd Cymru.

The Glamorgan-Gwent Trust carried out extensive excavations at the Roman Fort of *Leucarum*, located in the town of Loughor, completing the work in 1987. Excavation included the fort's timber-built granaries, shown above on a small-scale drawing reduced from numerous 1:20 scale site plans. At Cowbridge the Glamorgan-Gwent Trust excavated several medieval and Roman sites between 1977 and 1988 including the well-preserved remains of a Roman bathhouse in Arthur John car park, left.

Gravel extraction at Cefn Graeanog, Gwynedd, threatened a number of significant sites of prehistoric and medieval date. Excavations were first undertaken in 1959 by A. H. A. Hogg on the site of a Romano-British settlement. These were followed by the excavation of a second Romano-British settlement in 1976, and the excavation of a twelfth-century medieval farmstead by the Gwynedd Trust in 1977, as shown in the photograph and the reconstruction drawing on the facing page. This is still one of the best excavated examples of a medieval settlement in north Wales.

Yn 1974, bygythiwyd caer Rufeinig Brithdir gan ddatblygiad tai newydd. Ymatebodd Ymddiriedolaeth Gwynedd drwy wneud cyfres o gloddiadau a arweiniodd at ddarganfod bathdy ac yn ddiweddarach gweithdai i'r de o'r gaer. Roedd y gweithdai yn cynnwys tanc wedi'i leinio â phren a ddefnyddiwyd ar gyfer lliwio ac aelwyd neu ffwrnais fawr gron. Ariannwyd y gwaith cloddio gan Gangen Henebion Adran yr Amgylchedd ar y pryd.

In 1974 housing development threatened the Roman fort of Brithdir. The Gwynedd Trust responded by carrying out a series of excavations which led to the discovery of a bathhouse and later workshops south of the fort. The workshops included a timber-lined tank for tanning and a large circular hearth or furnace. The excavations were funded by Ancient Monuments Branch of the then Department of the Environment.

GYFERBYN: Cloddiodd Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent sawl safle Rhufeinig pwysig yn ne-ddwyrain Cymru ar raddfa nad oedd yn bosib cyn hynny. Mae'r llun uchaf yn dangos adeilad carreg sylweddol yn Llandochau, Bro Morgannwg. Cafodd yr adeilad ei ddarganfod yn ystod gwaith argyfwng dros wyth wythnos yn 1979 cyn i'r gwaith datblygu ddechrau. Roedd gwaith blaenorol o fewn cadernle lleng Rhufeinig Caerllion wedi bod ar raddfa gymharol fach, ond yn yr 1980au cynnar roedd yr Ymddiriedolaeth am y tro cyntaf yn gallu ymgymryd â gwaith cloddio safle cyfan modern ar safle o'r enw Roman Gates dros gyfnod o ddeuddeg mis – a amlinellir yn y llun isaf.

FACING: The Glamorgan-Gwent Trust excavated several important Roman sites in south-east Wales on a scale not previously possible. The upper photograph shows a substantial stone building at Llandough, Vale of Glamorgan, uncovered during emergency works ahead of development over eight weeks in 1979. Previous work within the legionary Roman fortress of Caerleon had been relatively small-scale, but in the early 1980s the Trust for the first time was able to undertake modern total-site excavation on a site called Roman Gates over a twelve-month period – outlined on the lower photograph.

Ehangu ac Atgyfnerthu

Yn yr 1970au hwyr a'r 1980au cynnar daeth cyllid ar gael i'r Ymddiriedolaethau yn benodol ar gyfer archaeoleg o ffynonellau ar wahân i'r llywodraeth ganolog. Morgannwg-Gwent a Dyfed oedd yr asiantaethau Comisiwn Gwasanaethau'r Gweithlu mwyaf yn ne ddwyrain a de orllewin Cymru yn y drefn honno, roeddynt yn cyflogi cannoedd o bobl fel rhan o gynlluniau 'creu swyddi'. Roedd yr Ymddiriedolaethau'n gwneud gwaith cloddio ar raddfa na welwyd o'r blaen nag ers hynny yng Nghymru. Cafodd canlyniadau'r gwaith ei rannu trwy arddangosfeydd, fideos a chyhoeddiadau, ac mi gafodd y Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol eu gwella yn fawr. O fewn yr holl Ymddiriedolaethau rhoddodd y cynlluniau creu swyddi hyn gyfle i bobl ddysgu sgiliau newydd, ac fe aeth llawer o'r bobl ifanc ymlaen wedyn i astudio cyrsiau gradd mewn archaeoleg. Mae rhai ohonynt yn dal i gael eu cyflogi gan yr Ymddiriedolaethau.

Daeth gwaith cloddio trefol ar raddfa fawr yn bosib am y tro cyntaf yng Nghymru. Bu Gwynedd yn gwneud gwaith cloddio mewn mynwent ganoloesol gynnar yng nghanol Dinas Bangor. Archwiliodd Morgannwg-Gwent ddyddodion Rhufeinig, canoloesol ac ôl-ganoloesol yn Y Bont-faen a rhannau o'r Gaer Rufeinig yng Nghasllwchwr. Roedd gwaith Dyfed yng Nghaerfyrddin yn cynnwys archwilio'r Ffrierdy a'r dref Rufeinig. Ni chafodd safleoedd gwledig eu hesgeuluso. Fe wnaeth gwaith Clwyd-Powys ar ddau grug crwn o'r Oes Efydd yn Nhreflystan wella ein gwybodaeth am y mathau hyn o safleoedd yn sylweddol. Yng Ngwynedd archwiliwyd Castell Trefadog, safle o Oes y Llychlynwyr oedd yn cael ei fygwth gan erydiad arfordirol a Chae Capel Eithin, safle mawr aml gyfnod ar Ynys Môn. Archwiliwyd sawl anheddiad amddiffynedig o'r Oes Haearn yn Nyfed.

Expansion and Consolidation

In the late 1970s and early 1980s funds other than those from central government specifically for archaeology became available to the Trusts. Glamorgan-Gwent and Dyfed were the largest Manpower Services Commission agencies in south-east and south-west Wales respectively, employing many hundreds of people on 'job creation' schemes. The Trusts excavated on a scale not seen before or since in Wales, disseminated the results through exhibitions, videos and publications, and greatly enhanced the Historic Environment Records. Within all the Trusts these job creation schemes provided a great opportunity for people to learn new skills and, bitten by the archaeology bug, many of the young people employed on the schemes went on to take degrees in archaeology; some are still employed by the Trusts.

Large-scale urban excavation became possible for the first time in Wales. The Gwynedd Trust excavated an early medieval cemetery in Bangor city centre; Glamorgan-Gwent investigated Roman, medieval and post-medieval deposits in Cowbridge and parts of the Roman fort at Loughor; and Dyfed's work in Carmarthen included examining the Friary and the Roman town. Rural sites were not neglected. Clwyd-Powys's work on two Bronze Age round barrows at Trelystan greatly advanced our knowledge of these types of site. Castell Trefadog, a Viking-age site threatened by coastal erosion and Cae Capel Eithin, a large multi-period site on Anglesey, were investigated in Gwynedd, and several Iron Age defended settlements were examined in Dyfed.

Yng nghanol y llun uchaf a gymerwyd o'r awyr mae safle Castell Trefadog, Llanfaethlu, Ynys Môn. Roedd y safle dan fygythiad cyson gan erydiad arfordirol. Aethpwyd ati i wneud gwaith cloddio sylweddol yn 1984 cyn unrhyw erydiad pellach, cafodd y safle ei adnabod fel caeadle wedi'i amddiffyn yn gryf gyda thŷ ar y tu mewn. Roedd y cloddiwr David Longley o Ymddiriedolaeth Gwynedd yn ffafrio tarddiad Nordig yn dyddio o'r unfed ar ddeg neu'r ddeuddegfed ganrif.

Shown from the air in the centre of the upper photograph the site at Castell Trefadog, Llanfaethlu, Anglesey, was under constant threat from coastal erosion. Substantial excavations in advance of further erosion were undertaken in 1984, when the site was identified as a strongly fortified enclosure with an internal house. The excavator, David Longley of the Gwynedd Trust, favoured a Norse origin of eleventh or twelfth century date.

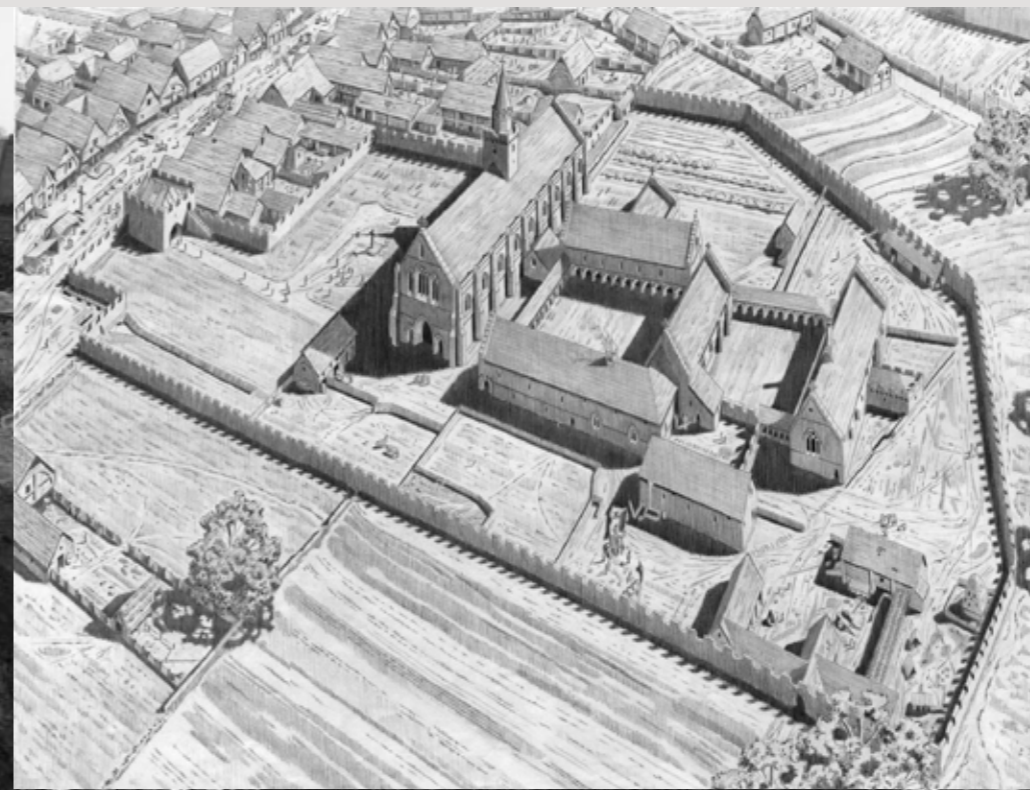
Cafodd y gwaith cloddio gan Ymddiriedolaeth Gwynedd yng Nghae Capel Eithin, Gaerwen, Ynys Môn yn 1980 ac 1981 ei ddechrau yn dilyn darganfod beddau cist hir yn ystod gwaith aredig. Ariannwyd y gwaith cloddio gan y Swyddfa Gymreig a Chomisiwn Gwasanaethau'r Gweithlu. Datgelodd y gwaith safle aml gyfnod gydag olion sylweddol yn dyddio o'r Oes Efydd, cyfnod y Rhufeiniaid a'r canoloesoedd cynnar. Mae'r lluniau yn dangos wrn â'i ben i lawr o'r Oes Efydd (brig chwith), corfflosgiad o'r Oes Efydd (brig de), y fynwent ganoloesoedd gynnar yn cael ei chloddio (gwaelod chwith) ac un o'r beddau caeedig o'r canoloesoedd canol wedi'i ddatgloddio'n llawn (gwaelod de).

The excavations undertaken by the Gwynedd Trust in 1980 and 1981 at Cae Capel Eithin, Gaerwen, Anglesey, were initiated following the discovery of long-cist graves during ploughing. The excavations were funded by the Welsh Office and Manpower Services Commission, and revealed a multi-period site with significant remains of Bronze Age, Roman and early medieval date. The photographs show an inverted Bronze Age urn (top left), a Bronze Age cremation burial (top right), the early medieval cemetery under excavation (bottom left) and one of the early medieval enclosed graves fully excavated (bottom right).

Un o'r cloddiadau cynnar mwyaf dramatig gan Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys oedd pâr o grugiau crwn o'r Oes Efydd yn Nhreflstan ar Gefn Digoll gerllaw'r Trallwng. Mae'r awyrlun hwn yn adlewyrchu un o arloesiadau cynnar yr Ymddiriedolaeth (yng Nghymru, hynny yw) sef tynnu ei awyrluniau ei hun ar gyfer gwaith cofnodi ac archwilio. O dan y twmpathau pridd daethpwyd o hyd i olion wedi'u cadw'n dda o ddau dŷ bychan o'r cyfnod Neolithig hwyr, gydag aelwydydd canolog a rhywfaint o grochenwaith nodweddiadol. Cafodd y ffaith bod y safle wedi cadw arwyddocâd symbolaidd yn hir ar ôl adeiladu'r crugiau Oes Efydd ei dangos gan bresenoldeb crug mwy yn cynnwys grŵp o feddau yn dyddio o'r canoloesoedd canol ychydig y tu draw i'r twmpath.

One of the most dramatic early excavations by the Clwyd-Powys Trust was on a pair of Bronze Age round barrows at Trelystan on Long Mountain near Welshpool. The aerial photograph here reflects one of the Trust's early innovations (for Wales, that is) in undertaking its own aerial photography for both recording and exploratory work. Beneath the earthen mounds were found the well-preserved traces of two small Late Neolithic houses, with central hearths and quantities of characteristic pottery. The fact that the site preserved a symbolic significance long after the building of the Bronze Age barrows was demonstrated by the presence just beyond the mound of the larger barrow of a group of graves of early medieval date.

Bu Ymddiriedolaeth Dyfed yn gwneud gwaith cloddio yn Ffriardy Caerfyrddin dros nifer o flynyddoedd cyn y cynlluniau i adeiladu archfarchnad Tesco, canolfan siopa a gorsaf fysiau. Ar un adeg y Ffriardy oedd yr adeilad hyfrytaf yng Nghymru. Mae'r delweddau ar y dudalen gyferbyn yn dangos gwaith cloddio claddiadau o fewn cangell yr eglwys, pan ddatgelwyd ffenestr gwydr lliw canoloesol ac atgynhyrchiad o'r ffenestr. Mae'r ddelwedd ar frig y dudalen hon yn dangos darlun Neil Ludlow o'r Ffriardy fel y gallai fod wedi edrych. Caerfyrddin oedd un o ddim ond dwy dref Rufeinig yng Nghymru, ond er rhyfeddod nid oedd ei union leoliad o dan y dref fodern yn hysbys tan yr 1960au hwyr. Fe wnaeth gwaith cloddio Ymddiriedolaeth Dyfed wella yn sylweddol ein gwybodaeth am gronoleg a chymeriad un o drefi mwyaf anghysbell yr Ymerodraeth Rufeinig. Mae'r llun ar ochr dde gwaelod y dudalen yn dangos rhan o'r ffosydd amddiffynnol a oedd yn amgylchynu'r dref ar un adeg.

Over several years the Dyfed Trust excavated Carmarthen Friary, once the most beautiful building in Wales, in advance of plans to build a Tesco store, a shopping mall and a new bus station. The images on the facing page show the excavation of burials within the chancel of the church, uncovering a medieval stained-glass window and a reproduction of the window. The image on the top of this page shows Neil Ludlow's drawing of the Friary as it may have looked. Carmarthen was only one of two Roman towns in Wales, but surprisingly its exact location under the modern town was not known until the late 1960s. The Dyfed Trust's excavation greatly advanced our knowledge of the chronology and character of one of the most remote towns in the Roman Empire. The bottom right photograph shows a section of the defensive ditches that once surrounded the town.

Archwilio a Darganfod

Parhaodd y llywodraeth ganolog i fod yn gefnogol iawn o'r Ymddiriedolaethau yn dilyn sefydlu Cadw yn 1984, adran o fewn y Swyddfa Gymreig yn ymroddedig i'r amgylchedd hanesyddol. Er enghraifft, cefnogwyd rhaglen dwy flynedd o waith yn cloddio rhan o'r anheddiad dinesig yng Nghaerllion. Roedd rhaid arallgyfeirio'r gwaith, gydag arolygon topograffig ac adeiladu yn dod yn fwy cyffredin, ac am y tro cyntaf dechreuodd yr Ymddiriedolaethau ail-adeiladu strwythurau hanesyddol. Yn Comeston yn Ne Cymru, cloddiodd ac ail-adeiladodd Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent rannau o bentref canoloesol, prosiect a enillodd wobr Treftadaeth ym Mhrydain yn 1985. Yng Ngwynedd arweiniodd y chwilio am y llysoedd Cymreig o'r deuddegfed a'r drydedd ganrif a'r ddeg at ddarganfod enghraifft mewn cyflwr da yn Rhosyr, Ynys Môn.

Mae awyrluniau yn ffordd sydyn ac effeithiol o gofnodi safleoedd archaeolegol. O'r 1970au ymlaen bu'r Ymddiriedolaethau yn tynnu lluniau Henebion Cofrestredig yn rheolaidd i ddarparu gwybodaeth am eu cyflwr a'r defnydd o'r tir. Parhaodd yr arfer hwn nes canol y 1990au pan gafodd y swyddogaeth ei drosglwyddo i Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru. Rhwng hedfan o un heneb gofrestrdig i'r nesaf roedd hi'n bosib gwneud archwiliadau strategol o safleoedd heb eu cofnodi o'r

Yn ystod yr 1970au hwyr datblygodd Ymddiriedolaethau Clwyd-Powys a Dyfed arolygon awyr rhanbarthol yn dilyn ymweliadau llwyddiannus blaenorol i Gymru gan ffotograffwyr o Brifysgol Caergrawnt. Yna cafodd y profiad ei ddatblygu yn rhaglen genedlaethol wedi'i hariannu o fonitro o'r awyr Henebion Cofrestredig ar draws Cymru. Arweiniodd y gwaith at gofnodi am y tro cyntaf nifer fawr o safleoedd, o amrywiol gyfnodau, oedd cyn hynny yn anhysbys. Roedd llwyddiant gwaith awyr yr Ymddiriedolaethau yn ddylanwadol ym mhenderfyniad y Comisiwn Brenhinol i benodi ymchwilwr ffotograffiaeth awyr ei hun yn 1986. Mae'r ddau lun yma gan Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys yn dangos aneddiadau amddiffynedig Oes Haearn gerllaw'r Trallwng ar ganolbarth y Gororau: ar y brig gwrthglawdd cofrestredig wedi ei dynnu yn haul isaf y gaeaf ac ar y gwaelod ffosydd amgylchynol safle ôl cnwd a oedd yn anhysbys o'r blaen.

Exploration and Discovery

Central government continued to be very supportive of the Trusts following the establishment in 1984 of Cadw, the Welsh Offices' department dedicated to the historic environment. For example a two year programme of excavation of part of the civil settlement at Caerleon was supported. Diversification of work was necessary, with topographic and building surveys becoming more common, and the Trusts for the first time engaged in historical reconstructions. At Cosmeston in South Wales, the Glamorgan-Gwent Trust excavated and reconstructed parts of a medieval village, a project that won the Heritage in Britain award in 1985, whilst in Gwynedd the search for the elusive Welsh courts [*llysoedd*] of the twelfth and thirteenth centuries led to the discovery of a well preserved example at Rhosyr, Anglesey.

Aerial photographs are a quick and effective way of recording archaeological sites, and from the late 1970s onwards the Trusts photographed Scheduled Ancient Monuments on a regular basis to provide information on their condition and land-use. This continued until the mid-1990s when this function was transferred to the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Wales. In between flying from one scheduled monument to the next reconnaissance

During the late 1970s the Clwyd-Powys and Dyfed Trusts pioneered regionally based aerial survey following previous fruitful visits to Wales by photographers from Cambridge University. The experience was then developed into a nationally-funded programme of aerial monitoring of Scheduled Ancient Monuments across Wales, in the course of which large numbers of previously unknown sites, of various dates, were recorded for the first time. The success of the Trusts' aerial work was influential in the Royal Commission's decision to appoint its own investigator in aerial photography in 1986. These two Clwyd-Powys Trust photographs show Iron Age defended settlements near Welshpool on the central Borderland: at the top a scheduled earthwork taken in low winter sun and at the bottom the surrounding ditches of a previously unknown crop-mark site.

blaen. Roedd posib gweld gwrthgloddiau yn haul isel y gaeaf ac olion ffosydd a phydewau claddedig i'w gweld hefyd yng nghnydau neu laswellt aeddfed yr haf. Roedd hafau poeth a sych canol yr 1980au yn arbennig o ffafriol i ddarganfod y safleoedd 'ôl cnydau' hyn, cofnododd yr Ymddiriedolaethau gannoedd ohonynt ar draws y wlad. Yng Ngwynedd, trefnwyd gwaith cloddio wedi'i dargedu ar amrywiaeth o'r safleoedd ôl cnwd ym Mhen Llŷn. Ymhlith y darganfyddiadau oedd anheddiad amgaeedig sylweddol o'r Oes Efydd Ganol.

Ond, yn yr 1980au hwyr wynebodd Ymddiriedolaethau Cymru heriau sylweddol, ac nid y lleiaf o'u plith oedd lleihad yn y cyllid gan Gomisiwn Gwasanaethau'r Gweithlu. Roedd rhaid ffurfio cysylltiadau a phartneriaethau newydd, gwnaeth yr Ymddiriedolaethau hyn yn llwyddiannus, gyda datblygwyr am y tro cyntaf yng Nghymru yn cyfrannu at o gost o archwiliadau archaeolegol.

for previously unrecorded sites was possible, with earthworks showing in low winter sun and traces of buried ditches and pits visible in ripening crops or grass during the summer months. Hot, dry summers in the mid-1980s were particularly favourable for discovering these 'cropmark' sites, with the Trusts recording many hundreds across the country. In Gwynedd targeted excavations were undertaken on a range of these cropmark sites on the Llŷn Peninsula, resulting for instance in the discovery of a significant Middle Bronze Age enclosed settlement.

However, in the late 1980s the Welsh Trusts faced significant challenges, not the least of which was a lessening of funds from the Manpower Services Commission. New relationships and partnerships had to be forged, and this the Trusts did successfully, with, for the first time in Wales, developers contributing to the cost of archaeological investigations.

Yn 1986 cloddiodd Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys yn Nhandderwen gerllaw Dinbych lle roedd awyrluniau wedi datgelu olion cnydau mynwent yn cynnwys claddiadau Oes Efydd a chanoloesoedd cynnar, gan gynnwys claddiadau Cristnogol, rhai wedi'u gosod o fewn ffosydd petryal amgylchynnol.

In 1986 the Clwyd-Powys Trust excavated at Tandderwen near Denbigh where aerial photographs had revealed the cropmarks of a cemetery containing both Bronze Age and early medieval burials, including individual Christian burials, some set within surrounding rectangular ditches.

Mae'r aneddiadau amgaeedig Oes Haearn hyn ar y ffin ganolog rhwng Caerfyrddin a Sir Benfro yn ddau o'r nifer a ddarganfuwyd gan Ymddiriedolaeth Dyfed yn ne orllewin Cymru yn ystod hafau sych canol yr 1980au. Byddai pob anheddiad wedi cynnwys nifer o dai crwn ac adeiladau eraill o fewn cloddiau a ffosydd amddiffynnol. Mae ffosydd a phydewau llawn llaid yn dal lleithder, mae cnydau sy'n tyfu drostynt yn aeddfedu'n fwy araf na gweddill y cae ac yn cael eu gweld fel olion cnydau gwyrdd tywyll yn ffurfio patrymau clir pan edrychir arnynt o'r awyr. Mae cnydau sy'n tyfu dros briddoedd tenau a chrin hen gloddiau yn tyfu'n araf ac yn cael eu gweld fel olion cnydau goleuach.

These Iron Age enclosed settlements on the central Carmarthenshire-Pembrokeshire border are two of many discovered by the Dyfed Trust in south-west Wales during the dry summers of the mid-1980s. Each settlement would have consisted of several roundhouses and other buildings within defensive banks and ditches. Silted-up ditches and pits retain moisture; crops over them ripen more slowly than the rest of the field and show as dark green crop-marks forming clear patterns when seen from the air. Crops growing over the thin, parched soils of former banks are retarded and shown as lighter crop-marks.

BRIG: Ffosydd lluosog a phydwedd claddu canolog crug crwn aml gyfnod mawr ond wedi'i erydu gan aradr yn Four Crosses. Roedd y pydwedd claddu canolig mawr yn dyddio o'r cyfnod Neolithig Hwyr, yna aeth y pydwedd trwy sawl cyfnod o ddatblygu yn ystod yr Oes Efydd Cynnar a Chanol.

GWAELOD: Er eu bod yn edrych yn debyg i'r ffosydd sy'n amgylchynu crugiau crwn, olion yw'r cylchoedd hyn o dai crwn a gafodd eu cloddio o fewn anheddiad Oes Haearn Collfryn, sy'n dyddio dros ugain canrif yn hwyrach na'r crugiau crwn. Mae'r ddau safle yn gorwedd i'r gogledd o'r Trallwng a chawsant eu cloddio gan Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys.

TOP: The multiple ditches and central burial pit of a large but plough-eroded multi-period round barrow at Four Crosses. The large central burial pit dated from the Late Neolithic and the barrow then passed through several periods of development during the Early and Middle Bronze Age.

BOTTOM: Although they appear superficially similar to the ditches surrounding round barrows, these circles are the remains of roundhouses excavated within Collfryn Iron Age settlement, dating to over twenty centuries later than round barrows. Both sites lie to the north of Welshpool and were excavated by the Clwyd-Powys Trust.

CHWITH: Mae cloddiadau achub weithiau'n cael eu hysgogi gan erydiad naturiol, yn yr achos hwn gan symudiad graddol ystum yn Afon Hafren i mewn i'r anheddiad sifil a dyfodd ochr yn ochr â'r gaer Rufeinig hiroesog Caer Forden, gerllaw Trefaldwyn yng ngogledd Powys.

LEFT: Rescue excavations are occasionally prompted by natural erosion, in this case the gradual encroachment of a bend in the River Severn into the civil settlement that grew up alongside the long-lived Roman fort of Forde Gaer, near Montgomery in northern Powys.

DE: Yn ystod eu hoes mae'r Ymddiriedolaethau wedi gwneud llawer o gloddiadau pwysig ac addysgiadol ar safleoedd eglwysig oedd dan fygythiad gan rhyw fath o ddiifrod neu ddinistr. Yn yr achos hwn mae'r llun yn dangos sylfaeni datgloddedig capel wedi'i ddogfennu ond a oedd wedi hir ddiiflannu sef Capel Maelog, ar gyrion Llandrindod ym Mhowys. Gyda mynwent gorllawn o gloddiadau, dechreuodd yr eglwys fel adeilad siâp petryal syml gyda chromgafellau a chorff yn cael eu hychwanegu yn y drydedd ganrif ar ddeg. Cefnwyd ar yr eglwys yn yr unfed ganrif ar bymtheg.

RIGHT: Over their lifetimes the Trusts have carried out many important and informative excavations on church sites threatened with one kind or another of damage or destruction. In this case the picture shows the excavated foundations of a documented but long-vanished chapel known as Capel Maelog, on the outskirts of Llandrindod Wells in Powys. Accompanied by a crowded cemetery of inhumation burials, the church began as a simple rectangular building with apses and a nave added in the thirteenth century. The church was abandoned in the sixteenth century.

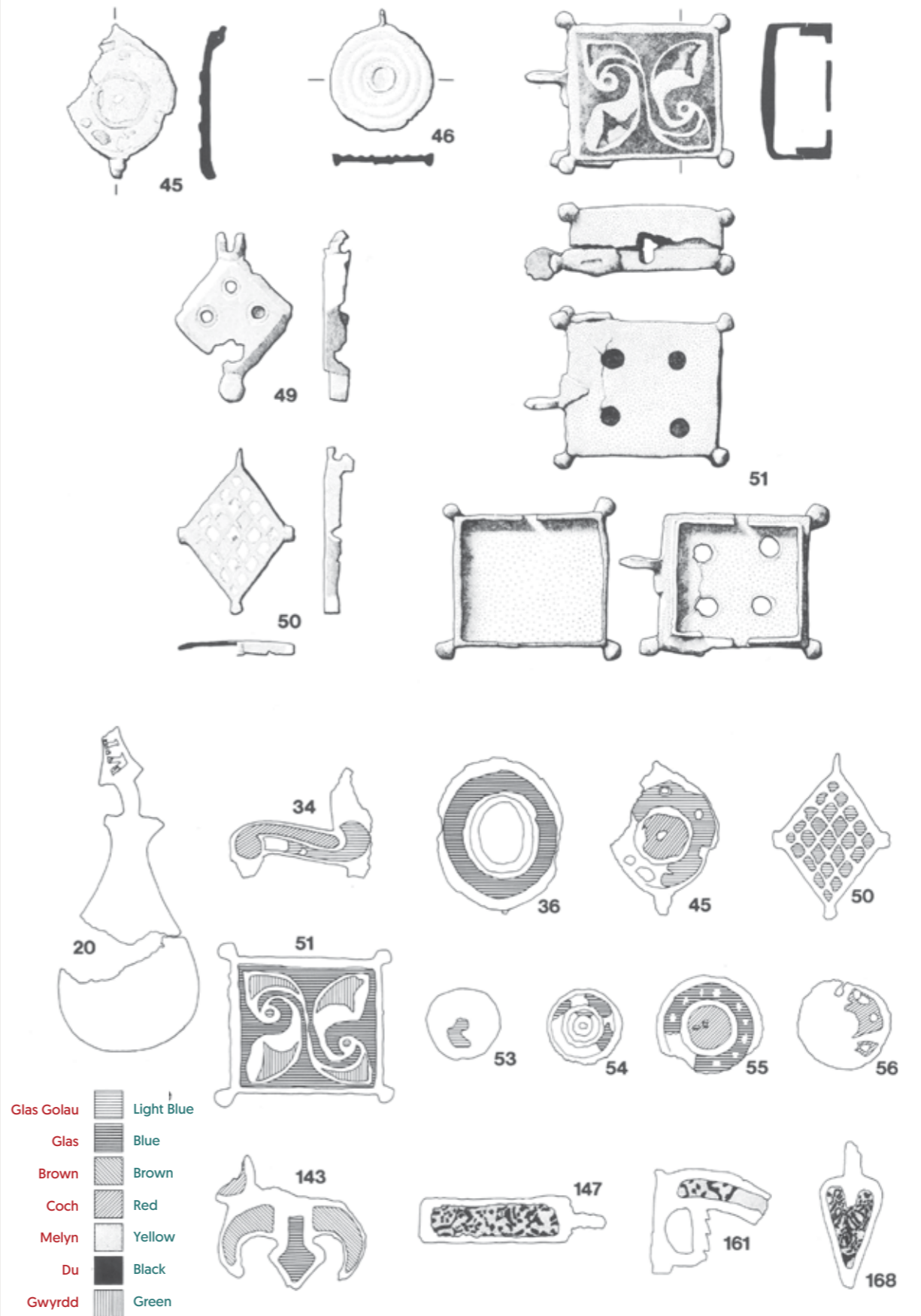
CHWITH: Trwy'r 1980au cyflawnwyd rhaglenni cloddio, ailadeiladu arbrofol ac ymgysylltu â chymunedai ym mhentref canoloesol Comeston ym Mro Morgannwg gan Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent. Mae'r gwaith o ail-adeiladu tŷ canoloesol i'w weld ar y llun ar frig y dudalen. Mae'r llun ar y gwaelod yn darlunio pobi bara arbrofol. Enillodd y gwaith yma wobr Treftadaeth ym Mhrydain yn Ngwobrau Archaeolegol Prydain yn 1986.

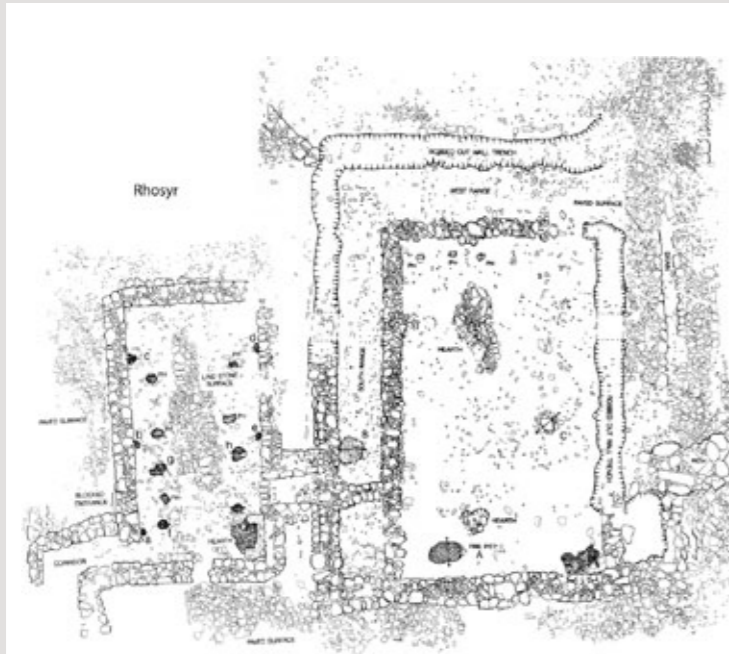
DE: Y rhaglen fwyaf o waith a gyflawnwyd gan Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent yn yr 1980au oedd y gwaith yn Stryd-y-Felin, Caerllion, lle cafodd rhannau mawr o'r anheddiad dinesig ar ochr orllewinol y gaer eu cloddio. Cynhyrchodd y gwaith cloddio, a gafodd ei gyhoeddi fel Britannia Monograph 16 ddegau o filoedd o ddarganfyddiadau gan gynnwys y blychau sêl o aloi copr gydag addurniadau enamlog. Dengys y rhain yma wedi'u darlunio ar raddfa 1:1 gan dîm darlunio'r Ymddiriedolaeth.

LEFT: Throughout the 1980s programmes of excavation, experimental reconstruction and community engagement were carried out at the medieval village of Cosmeston in the Vale of Glamorgan by the Glamorgan-Gwent Archaeological Trust. Reconstructing a medieval house is shown in the top photograph. The bottom photograph illustrates experimental bread baking. The works won the Heritage in Britain award at the 1986 British Archaeological Awards.

RIGHT: The largest programme of works that the Glamorgan-Gwent Trust undertook in the 1980s was at Mill Street, Caerleon, where large parts of the civilian settlement on the west side of the fortress were excavated. The excavations, which were published as Britannia Monograph 16, produced tens of thousands of finds including these seal boxes of copper-alloy with enamelled decoration. These are shown here drawn at a scale of 1:1 by the Trust's illustration team.

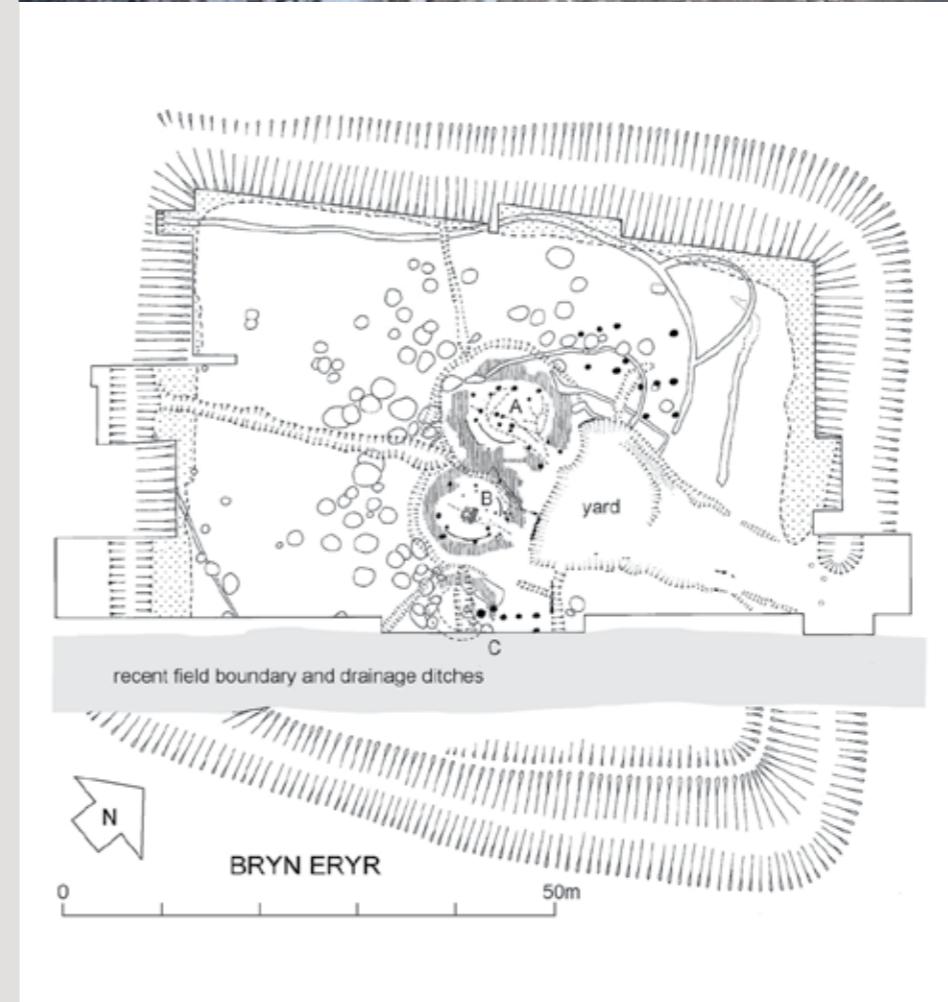
Roedd archaeolegwyr yn ymwybodol o bresenoldeb blaenorol llysoedd Cymreig ers tro byd diolch i haneswyr a daearyddwyr hanesyddol. Gorweddai'r llysoedd yng nghanol gweinyddiaeth canoloesol Cymru. Er gwaethaf cyfeiriad at fodolaeth llys ym mhob cwmwd dim ond union leoliad ychydig iawn ohonynt oedd yn hysbys, ac nid oedd yr un ohonynt wedi cael eu cloddio. Arweiniodd prosiect wedi'i ariannu gan Cadw a'i gyflawni gan Ymddiriedolaeth Gwynedd at ddarganfod llys wedi'i gadw yn dda gyda neuadd a siambr yn Rhosyr, ger Niwbwrch yn Ynys Môn. Yn dilyn gwaith cloddio mae'r safle wedi cael ei warchod ar gyfer ei arddangos i'r cyhoedd a gellir ymweld â'r safle unrhyw bryd.

Archaeologists had long been made aware by historians and historical geographers of the former presence of the Welsh courts which lay at the heart of the administration of medieval Wales. Despite documentary references to the existence of a court in each commote the actual location of very few were known, and none had been excavated. A Cadw funded project undertaken by the Gwynedd Trust led to the discovery of the well-preserved court with hall and chamber at Rhosyr, near Newborough in Anglesey. Following excavation the site has been conserved for public display and can be visited at any time.

Gwnaeth Ymddiriedolaeth Gwynedd waith cloddio yn anheddiad cyn-hanesyddol hwyr a Brythonig-Rufeinig ym Mryn Eryr, Ynys Môn dros dri thymor rhwng 1985 a 1987. Yn sefyll o fewn ffos amgáu, fel y dengys ar y cynllun isaf, bu pobl yn byw yn yr anheddiad am 700 mlynedd, mae'n dangos y newid o dai crynion mawr waliau clai i strwythurau waliau cerrig llai. Ariannwyd y gwaith cloddio gan Cadw a Chomisiwn Gwasanaethau'r Gweithlu. Mae'r llun o'r gwaith cloddio yn dangos yn glir y wal glai gron ar safle'r tŷ crwn mwyaf.

The Gwynedd Trust excavated the late prehistoric and Romano-British settlement at Bryn Eryr in Anglesey over three seasons between 1985 and 1987. Standing within a rectangular enclosing ditch, as shown on the plan below, the settlement was occupied for 700 years, and demonstrates the change from large clay-walled roundhouses to smaller stone-walled structures. The excavations were funded by Cadw and Manpower Services Commission. The excavation photograph clearly shows the circular clay wall of the site's largest roundhouse.

Roedd erydiad difrifol ar lethrau a chopaon Bannau Brycheiniog, wedi ei achosi gan y miloedd o ymwelwyr sy'n cerdded yno pob blwyddyn, yn bygwth dinistrio'r crugiau crynion Oes Efydd oedd mewn lleoliad ysblennydd ar gopaon Corn Du, Pen-y-fan a Fan Foel. Dechreuwyd felly gwneud gwaith cloddio achub ac ail-adeiladu rhannol. Mae'r llun ar frig y dudalen yn dangos gwaith cloddio Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys ym Mhen-y-fan. Dengys y llun ar waelod y dudalen waith Ymddiriedolaeth Dyfed yn Fan Foel. Cafodd y claddiadau canol eu dwyn o Gorn Du a Phen-y-fan. Goroesodd y corfflosgiad yn Fan Foel, a dangosodd y gwaith dadansoddi mai gweddillion benyw a dau o blant oedd yno a'i fod hefyd yn cynnwys torch o flodau erwain.

Severe erosion on the flanks and peaks of the Brecon Beacons caused by the thousands of visitors who trek to the summits each year was threatening to obliterate the spectacularly located Bronze Age round barrows on the peaks of Corn Du, Pen-y-fan and Fan Foel. Rescue excavations and partial reconstruction were therefore initiated. The top photograph shows the Clwyd-Powys Trust's excavation at Pen-y-Fan; the bottom the Dyfed Trust's work at Fan Foel. The central burials had been robbed from Corn Du and Pen-y-Fan. The cremation burial at Fan Foel survived, and analysis showed that it was of a female and two children and that it was accompanied by a floral tribute of meadowsweet.

Mae dau brosiect diweddar ar ganolbarth y Gororau yn rhannu themâu cyffredin sef 'ffyrdd', un yn ffordd hynafol a'r llall yn ffordd fodern. Yn y llun uchaf mae staff cloddio yn sefyll mewn rhes ar hyd prif sianel ffordd Rufeinig cyn dechrau'r gwaith adeiladu o fewn ardal adeiledig yn Nhrenewydd. Yn y llun isaf, yng nghefn gwlad, gwelir ffos gron rhannol ddatgladdedig o grug crwn Oes Efydd yn ystod y gwaith cloddio achub cyn i ffordd gael ei hadeiladu yn Four Crosses, i'r gogledd o'r Trallwng.

Two recent projects on the central Borderland share a common theme of 'roads', one ancient the other modern. In the upper photograph excavation staff are aligned along the raised fairway of a Roman road prior to construction work within the built-up area of Newtown. In the lower view, in the open countryside, the partially excavated ring-ditch of a Bronze Age round barrow is seen during rescue excavations in advance of road construction at Four Crosses, north of Welshpool.

Proffesiynoli Archaeoleg

Yn yr 1990au cynnar roedd yna newid mawr yn y ffordd roedd olion archaeolegol yn cael eu trin yn y broses gynllunio, gyda chyflwyniad polisïau oedd yn ymdrin yn uniongyrchol ag archaeoleg a'r amgylchedd hanesyddol. Canlyniad hyn oedd yr holl Ymddiriedolaethau'n cael eu rhannu'n ddwy adran. Roedd yr adran Rheoli Treftadaeth neu'r adran Guradurol yn cadw Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol ac yn rhoi cyngor ar faterion yn ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol i amrywiaeth eang o sefydliadau, yn arbennig cyngor i awdurdodau cynllunio mewn perthynas ag amodau sydd ynghlwm wrth ganiatâd cynllunio. Roedd yr adran Prosiectau neu Wasanaethau Maes (dan gytundeb) yn gwneud amrywiaeth o brosiectau gwaith maes, gan gynnwys gwaith yn destun tendro cystadleuol mewn ymateb i amod cynllunio. O ganlyniad i ddeuliaeth y swyddogaethau lluniwyd Cod Ymarfer Curadurol a gafodd ei gymeradwyo gan Cadw, er mwyn osgoi gwrthdaro buddiannau posib rhwng y ddwy adran.

Er bod gorfod tendro yn gystadleuol am waith yn newydd i'r Ymddiriedolaethau fe wnaethant addasu yn sydyn. Roedd gwybodaeth leol, ymroddiad i waith

o ansawdd uchel a staff ymroddedig yn aml yn helpu'r Ymddiriedolaethau i ddiogelu cytundebau a chadw cleientiaid. Mae'r sefyllfa'n parhau'r un fath hyd heddiw.

Arweiniodd y disgwyliad ar ddatblygwyr i gwrdd â chostau cloddiadau archaeolegol at gynnydd yn y nifer o archaeolegwyr proffesiynol ar draws Prydain, ac o ganlyniad gwelwyd twf yn nifer aelodau corff proffesiynol yr archaeolegwyr sef Sefydliad yr Archaeolegwyr. Un o rolau'r Sefydliad oedd ffurfio safonau ar gyfer gwaith archaeolegol, proses a alluogodd staff Ymddiriedolaethau Cymru wneud cyfraniad gwerthfawr ato. Galluogodd y safonau hyn i adrannau Rheoli Treftadaeth yr Ymddiriedolaethau fonitro ansawdd gwaith archaeolegol yn eu rhanbarthau yn erbyn meincnodau wedi'u cytuno yn genedlaethol, boed y gwaith yn cael ei wneud gan adrannau Prosiect/Maes yr Ymddiriedolaethau neu gan sefydliadau allanol.

Yn ogystal ag ariannu llawer o waith rheoli treftadaeth yr Ymddiriedolaethau, roedd Cadw hefyd yn parhau i ddarparu cymorth grant ar gyfer cofnodi a chloddio safleoedd dan fygythiad, yn aml oherwydd erydiad naturiol, a safai y tu allan i'r system gynllunio.

Arweiniodd penderfyniad Dŵr Cymru i adeiladu gwaith trin carthffosiaeth yn Llanfaes, Ynys Môn, at ddarganfod safle hen Ffrierdy Ffransisgaidd. Mae gwaith cloddio Ymddiriedolaeth Gwynedd ar y safle hwn yn nodweddiadol o lawer o weithiau gafodd eu hariannu gan Dŵr Cymru a chwmbniau cyfleustod pan oedd eu cynlluniau yn bygwth safleoedd o arwyddocâd archaeolegol. Mae'r ddau lun yn dangos sylfeini adeilad canoloesol y Ffrierdy a'r claddiadau.

The Professionalization of Archaeology

The early 1990s witnessed a major shift in the way archaeological remains were treated in the planning process, with the introduction of policies directly concerned with archaeology and the historic environment. This resulted in each of the Trusts being split into two sections. The Heritage Management or Curatorial section maintained the Historic Environment Records and provided advice on historic environment issues to a wide range of organisations, in particular to planning authorities regarding archaeological conditions attached to planning consents. The Project or Field Services (Contractual) section carried out a range of fieldwork projects, including work subject to competitive tendering in response to a planning condition. As a consequence of the duality of

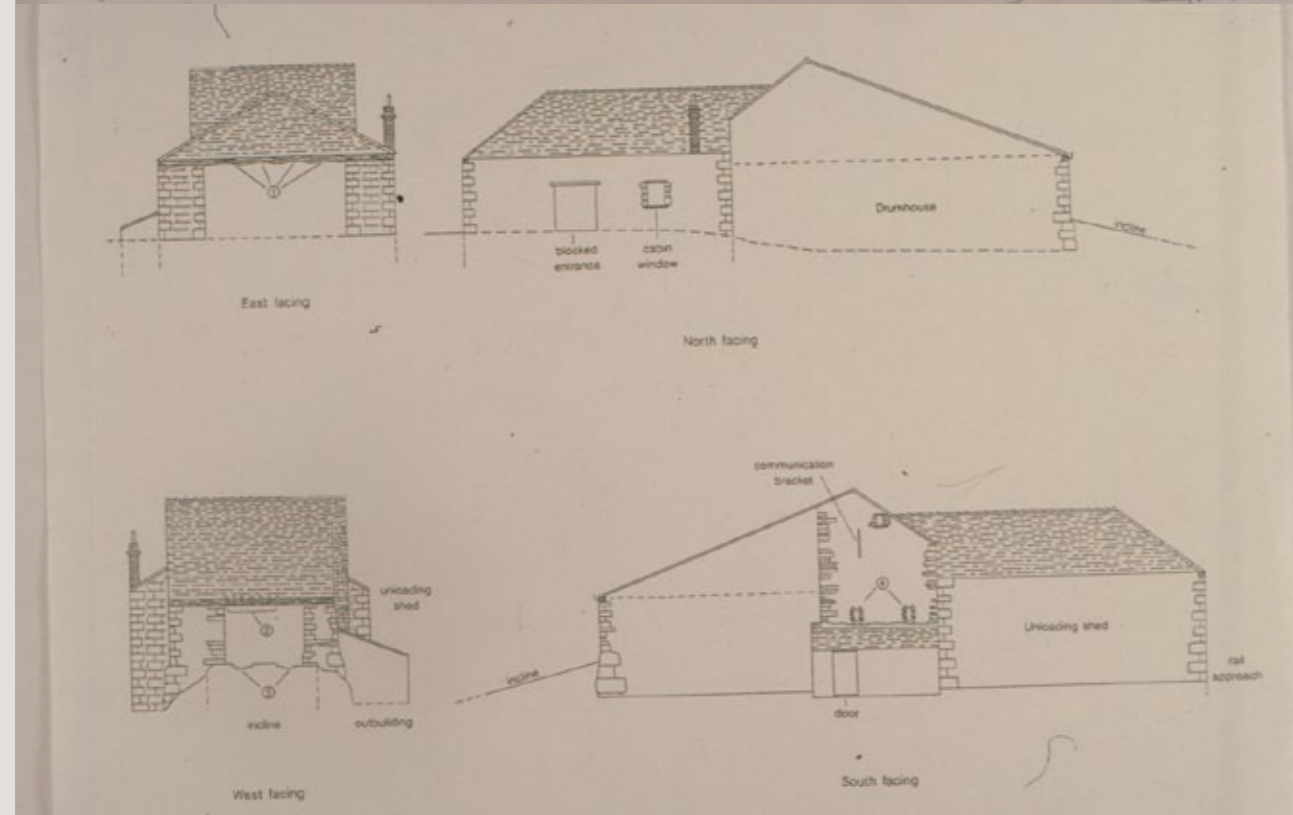
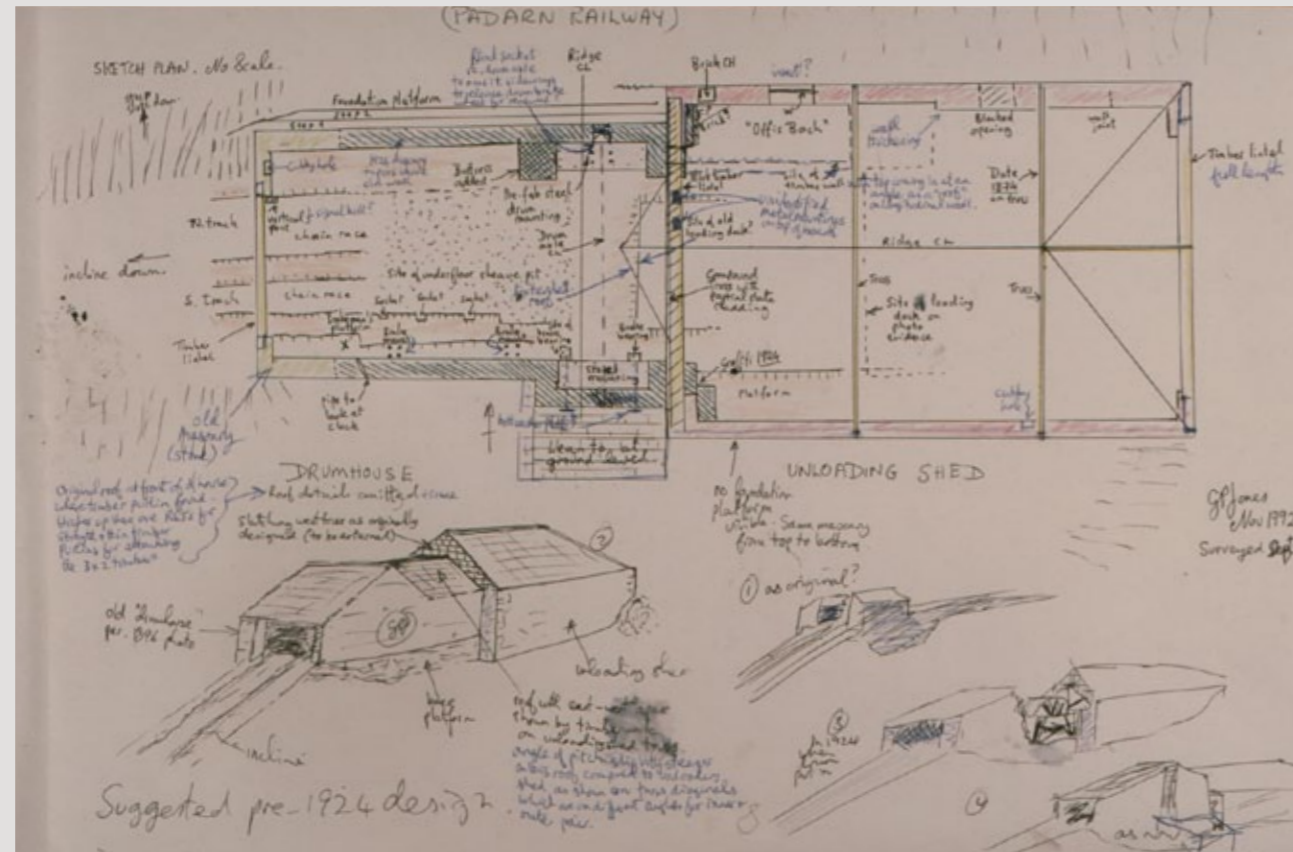
roles a Curatorial Code of Practice was drawn up and endorsed by Cadw, so as to avoid potential conflicts of interest between the two sections.

Although having to competitively tender for some works was new to the Trusts they quickly adapted. Local knowledge, a commitment to high quality work and a dedicated staff, often helped the Trusts both to secure contracts and to retain clients. This situation continues to be the case today.

The requirement for developers to meet the costs of archaeological excavations as an environmental charge led to an increase in the number of professional archaeologists across Britain, and consequently there was a rise in the number of members of the archaeologists' professional body, the Institute for Archaeologists. One of the roles of the Institute was to formulate standards for archaeological work, a process to which Welsh Trust's staff were able to make a valuable contribution. These standards enabled the Heritage Management sections of the Trusts to monitor the quality of archaeological work in their regions against nationally agreed benchmarks, whether undertaken by the Trusts own Project/Field Services sections or by external organisations.

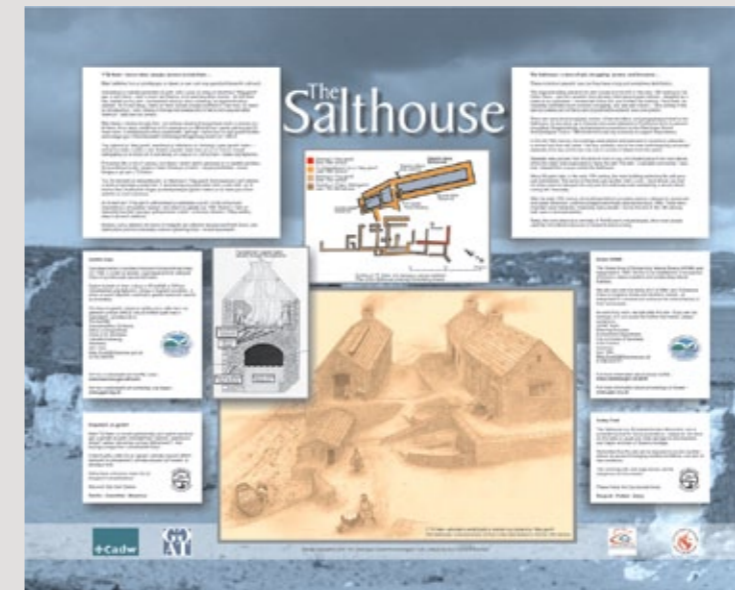
In addition to funding much of the heritage management work of the Trusts, Cadw continued to provide grant-aid for recording and excavation of sites under threat, often from natural erosion, which lay outside the planning system.

The decision by Welsh Water to construct a new sewage treatment plant at Llanfaes in Anglesey led to the discovery of the site of the former Franciscan Friary. The Gwynedd Trust's excavations on this site are typical of several which were funded by both Welsh Water and other utility companies when their plans threatened sites of archaeological significance. The two photographs show medieval building foundations of the former Friary and burials.

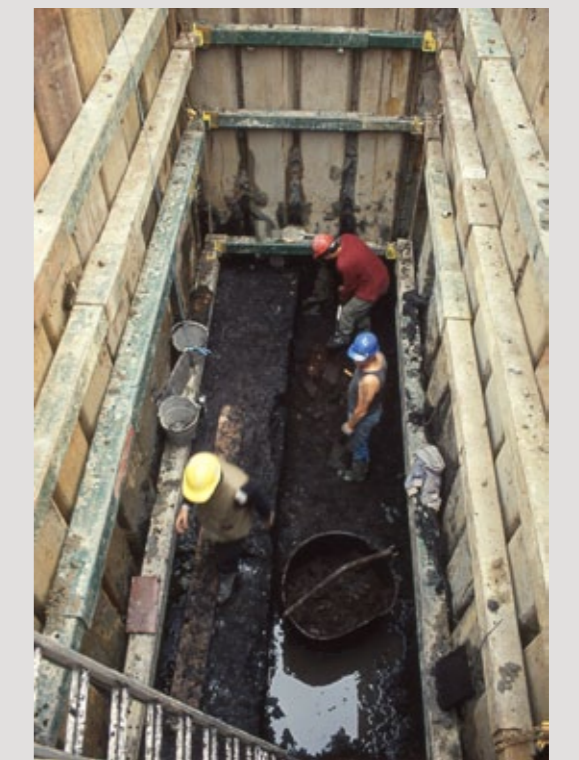
Mae adeiladu ffordd newydd yn anochel yn cael effaith ar amrywiaeth eang o safleoedd amgylchedd hanesyddol, waeth pa mor ofalus mae'r llwybr yn cael ei gynllunio. Arweiniodd ffordd osgoi'r Felinheli yng Ngwynedd at gloddio anheddiad Brythonig-Rufeinig (chwith) a chofnodi llawn y Cwt Weindio a'r adeiladau cysylltiedig ym Mhenscoins, rhan o Reilffordd Padarn oedd yn mynd â llechi o chwareli Dinorwig i'r Porthladd yn Felinheli (tudalen gyferbyn). Mae'r arolwg yn adlewyrchu'r cynnydd mewn diddordeb mewn archaeoleg ddiwydiannol yn ogystal â'r ymwybyddiaeth o'r angen i gofnodi'r holl asedau treftadaeth sy'n cael eu bygwth gan waith datblygu waeth pa mor ddiweddar ydyn nhw.

The construction of new roads inevitably impacts upon a wide variety of historic environment sites, however carefully the route is designed. The Port Dinorwic by-pass in Gwynedd resulted in both the excavation of a Romano-British settlement (left) and the full recording of the drum house and associated buildings at Penscoins, part of the Padarn Railway which took slates from the Dinorwic quarries to the harbour at Felinheli (facing page). The survey reflects the rise in interest of industrial archaeology as well as the growing awareness of the need to record all heritage assets threatened by development however recent they might be.

Rhwng 1986 ac 1993 gwnaeth Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent raglen o waith cloddio a chryfhau yn Salthouse, Penrhyn Gŵyr. Roedd y gwaith amddiffyn yn cynnwys adeiladu amddiffynfeydd morol. Mae'r panel a ddengys yma yn rhan o'r arddangosfa barhaol ar y safle. Enillodd y prosiect wobwr Treftadaeth ym Mhrydain yng Ngwobrau Archaeolegol Prydain 1992.

Between 1986 and 1993 the Glamorgan-Gwent Trust carried out a programme of excavation and consolidation at the Salthouse, Gower. Protection works included the construction of sea defences. The panel shown here is part of the permanent display at the site. The project won the Heritage in Britain award at the 1992 British Archaeological Awards.

Mae'r llun yn dangos ffos werthuso ddofn Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent yn Fferm Barland, Magwyr, a oedd yn rhan o gyfres o archwiliadau cyn i'r gwaith adeiladu ddechrau ar dair canolfan ddoosbarthu. Cafodd y ffos arbennig hon ei chloddio trwy'r dilyniant o ddyddodion mawn a chlai oedd wedi cronni yn ystod gwahanol gyfnodau gwlyb a sych gan fod yr hinsawdd wedi amrywio ers yr oes yr iâ ddiwethaf. Mae'r mawnau yn cynnwys defnydd organig sy'n ein galluogi i greu darlun manwl gywir o amgylcheddau'r gorffennol. Un o'r darganfyddiadau hynod gyffrous yn Fferm Barland oedd Cwch Rhufeinig.

The photograph shows the Glamorgan-Gwent Trust's deep evaluation trench at Barland's Farm, Magor, part of a series of investigations ahead of the construction of three distribution centres. This particular trench was excavated through the sequence of peat and clay deposits that accrued during different wet and dry periods as the climate has fluctuated since the last ice age. The peats contain organic matter that allows an accurate picture of past environments to be constructed. A particularly exciting discovery at Barland's Farm was that of a Roman Boat.

Dau o'r prosiectau cynnar gan Ymddiriedolaeth Dyfed a oedd yn bosib oherwydd ariannu gan ddatblygwyr oedd prosiect yn nhref ganoloesol Trefdraeth, Sir Benfro a phrosiect ar lein bibell nwy gerllaw Aberystwyth. Mae cynllun siâp grid y dref ganoloesol yng Nghasnewydd yn amlwg yn yr awyrlun golygfa eang ar frig y dudalen gyferbyn. Yn y llun agos i fertigol ar waelod y dudalen gyferbyn mae ffiniau plotiau tir bwrtais a sylfaeni tai i'w gweld yn glir yn yr ardal a gloddiwyd. Mae'r fffotograff lefel y tir isod yn dangos y ffiniau a sylfeini tai yn dod i'r golwg. Ar y lein pibell nwy cafodd maen hir a adeiladwyd yn y cyfnod cynhanes ei ddefnyddio yn ddiweddarach fel canolbwynt mynwent ganoloesol gynnar ac yna fel golygfan ar gyfer cwrs rasio ceffylau. Mae'r paentiadau yn ail-greu'r safle yn ystod y tri chyfnod hyn.

Two early projects by the Dyfed Trust enabled by developer funding were in the medieval town at Newport, Pembrokeshire, and on a gas pipe-line near Aberystwyth. The grid-pattern layout of the medieval town at Newport is evident in the wide-view aerial photograph on the top of the facing page. In the near-vertical aerial photograph on the bottom of the facing page burgage plot boundaries and house foundations are clearly visible in the excavated area. The ground photograph below shows the emerging boundaries and house foundations. On the gas pipe-line a standing stone erected in the prehistoric period was later used as the focus of an early medieval cemetery and then as a viewing point for a horse-racing course. The paintings reconstruct the site during these three periods.

Arolygon Cymru-gyfan

Yng nghanol yr 1990au cyd-weithiodd Ymddiriedolaethau Cymru ar nifer o brosiectau Cymru-gyfan, gan gynnwys astudiaeth o archaeoleg arfordir Cymru ac asesiad o eglwysi hanesyddol y wlad. Ar y pryd nid oedd neb yn ymwybodol rhan mor fawr o waith arian grant Cadw'r Ymddiriedolaeth y byddai'r arolygon Cymru-gyfan, nac ychwaith y byddai'r gwaith yn dal i barhau ugain mlynedd yn ddiweddarach. Amcanion yr arolygon hyn oedd asesu ansawdd yr holl safleoedd archaeolegol ar draws Cymru, i argymhell y rhai gorau i gael amddiffyniad statudol fel henebion cofrestredig neu Adeiladau Rhestredig, ac i ddarparu gwybodaeth ddiweddar am yr holl safleoedd a gafodd eu harchwilio trwy ddiweddarau'r Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol. Er mwyn cyflawni'r amcanion hyn ymwelwyd â'r holl safleoedd a allai gael eu dynodi yn Henebion Cofrestredig a chofnodwyd eu cyflwr.

Hyd yma, rydym wedi ymweld â dros ddeg ar hugain o filoedd o safleoedd ac mae dros fil o'r rhain wedi cael eu hamddiffyn drwy eu cofrestru. Mae'r gwaith ar y cyfnodau cynhanesyddol a Rhufeinig wedi ei gwblhau ac mae'r holl safleoedd a ellir eu hasesu yn rhesymol yn cael eu hasesu - dyma'r tro cyntaf i unrhyw wlad wneud hyn yn systematig. Mae'r safleoedd mwy diweddar sy'n cael eu harchwilio ar hyn o bryd yn cynnwys safleoedd canoloesol ac ôl-ganoloesol cynnar ac olion milwrol o'r ugeinfed ganrif. Yn rhai rhannau o Gymru cafodd astudiaethau eu cyfyngu i ddsbarthiadau penodol o henebion, gan hynny mae Ymddiriedolaeth Gwynedd wedi edrych ar waith llechi, nodweddd neilltuol o'r rhan

Cafodd yr Ymddiriedolaethau gymorth grant gan Cadw i gynnal arolwg o'r holl eglwysi hanesyddol yng Nghymru. Defnyddiwyd templed i gynnal yr arolygon gyda'r adroddiadau dilynol yn cael eu cadw gan yr Esgobaethau priodol, Cadw, Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru a Chofnodion Amgylchedd Hanesyddol yr Ymddiriedolaethau. Galluogodd yr arolwg i anghenion rheoli'r dyfodol gael eu hadnabod. Mae Llancarfan ym Mhro Morgannwg i'w weld ar y dudalen gyferbyn. Yno mae'r murluniau canoloesol bregus nawr wedi'u gwarchod.

Whole Wales Surveys

In the mid-1990s, the Welsh Trusts collaborated on a number of all Wales projects, including a study of the archaeology of the Welsh coast and an assessment of the country's historic churches. At the time no one was aware what a large part of the Trusts' Cadw grant-aided work these pan-Wales surveys would become, or that work on them would be continuing twenty years later. The objectives of these surveys were to assess the quality of all archaeological sites across Wales, to recommend the best of them for statutory protection as Scheduled Ancient Monuments or Listed Buildings, and to provide up-to-date information on all the examined sites through enhancements to the Historic Environment Records. In order to achieve these objectives all sites that had the potential to be designated as Scheduled Ancient Monuments were visited and their condition recorded.

To date over thirty thousand sites have been visited and over one thousand of these have been protected by scheduling. Work for the prehistoric and Roman periods has been completed with all sites that could reasonably be assessed being considered — the first time any country has done this systematically. More recent sites currently being investigated include medieval and early-post-medieval sites and twentieth century military remains. In some parts of Wales studies were restricted to particular monument classes, thus the Gwynedd Trust have looked at slate working, a particular feature of that part of the country.

The Trusts were awarded grant-aid by Cadw to carry out a survey of all the historic churches in Wales. The surveys were carried out to a consistent template with the resulting reports held by the incumbents, the respective Dioceses, Cadw, the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Wales and the Trusts' Historic Environment Records. The survey allowed future management needs to be identified. Llancarfan in the Vale of Glamorgan is shown on the facing page. Here the crumbling medieval wall-paintings have now been conserved.

honn o'r wlad. Mae Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent wedi gwneud astudiaeth o waith haearn. Ystyriodd y ddwy astudiaeth y tirweddau echdynnol a chluudiant ehangach yn ogystal â safleoedd cynhyrchu craidd.

Roedd yn rhaid i'r ymddiriedolaethau ail-drafod eu safle gydag awdurdodau lleol yn dilyn ad-drefnu llywodraeth leol yn 1996, ac yna yn 1998 yn dilyn creu Cynulliad Cenedlaethol Cymru. Y newid i lywodraeth leol oedd y mater mwyaf, gan nad oedd nifer o'r siroedd oedd yr Ymddiriedolaethau wedi cael eu henwi ar eu hôl- Clwyd, Gwent, Canol, Gorllewin a De Morgannwg a Dyfed – a Phowys – yn bodoli bellach. Yn ffodus, mae cysylltiad hanesyddol a daearyddol yr enwau hyn yn gryf. Ychydig o newidiadau a wnaethpwyd i ffiniau rhanbarthau'r Ymddiriedolaethau, felly mae'r Ymddiriedolaethau wedi cadw eu henwau a'u hunaniaeth ranbarthol.

Yn ystod y cyfnodau hyn o ansefydlogrwydd gwleidyddol parhaodd yr Ymddiriedolaethau â'u rhaglenni wedi'u hariannu gan ddatblygwyr a gwaith cloddio eraill, arolygon ac archwiliadau, a daliwyd ati i ychwanegu gwybodaeth at y Cofnodion Amgylchedd hanesyddol.

The Glamorgan-Gwent Trust, for its part, has made a study of iron-working. Both studies considered the wider extractive and transport landscapes as well as the core production sites.

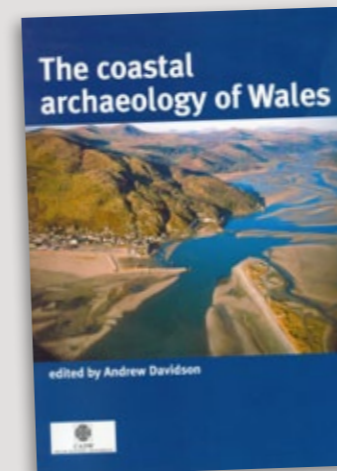
The Trusts had to re-negotiate their positions with local authorities following local government re-organisation in 1996, and then in 1998 following the creation of the National Assembly for Wales. Changes to local government were the bigger issue, as several of the counties after which the Trusts were named – Clwyd, Gwent, Mid, West and South Glamorgan and Dyfed – ceased to exist. Fortunately, the historic and geographical association of these names are strong. Few boundary changes to Trust regions took place, so the Trusts have retained their names and regional identities.

During these political upheavals the Trusts continued with their programmes of developer funded and other excavations, surveys and investigations, and continued to add to information on the Historic Environment Records.

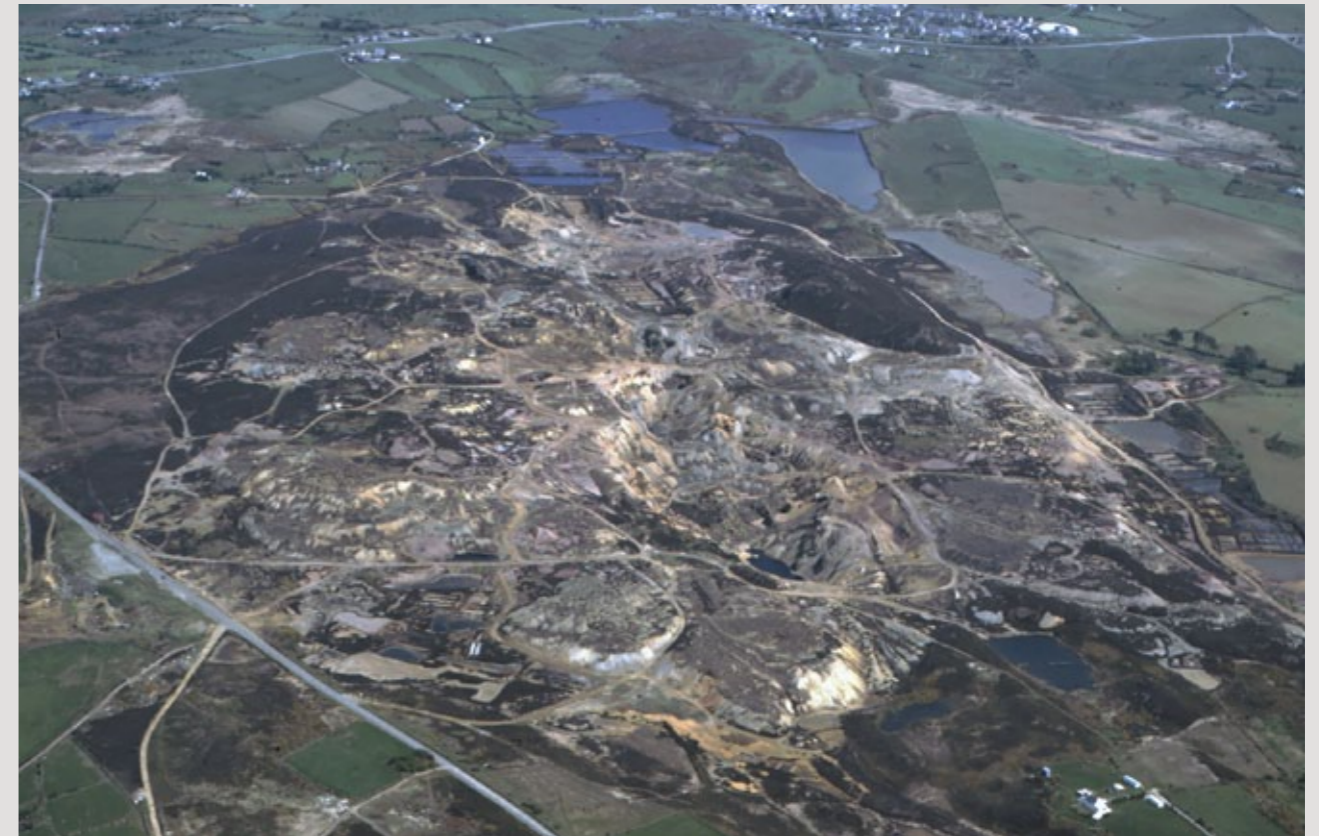

Rhwng 1993 ac 1998 gwnaeth yr Ymddiriedolaethau arolwg archaeolegol llawn o arfordir Cymru, gan arwain at gyhoeddi synthesis o'r darganfyddiadau a gyhoeddwyd yn 2002. Cofnodwyd safleoedd o bob cyfnod, gan gynnwys tollty bach ym Mhorth Dafarch, Caerdybi, a ddefnyddiwyd pan oedd y gwyntoedd yn groes a'r prif borthladd fferi ddim ar gael. Ymgwymerwyd ag astudiaethau arfordirol pwysig eraill, gan gynnwys astudiaethau thematig, megis asesiad o oredau pysgod, ac adnabuwyd safleoedd oedd dan fygythiad sylweddol gan gynnwys Palas yr Esgob ar y Gogarth. Y lluniau: gyferbyn chwith, tollty Porth Dafarch gyda grisiau cerrig, Caerdybi, Ynys Môn; gyferbyn de, olion goredau pysgod oddi ar Dre Castell, Ynys Môn: isod, clawr llyfr *The Coastal Archaeology of Wales*; ac ar y dde, cofnodi erydiad arfordirol ym Mhalas yr Esgob ar y Gogarth.

A complete archaeological survey of the Welsh coast was undertaken by the Trusts between 1993 and 1998, leading to a synthesis of the findings published in 2002. Sites of all periods were recorded, including the small custom house at Porth Dafarch, Holyhead, used when winds were contrary and the main ferry harbour was unavailable. Other major coastal studies were undertaken, including thematic studies, such as an assessment of fishweirs, and sites identified as being under considerable threat including the Bishop's Palace at Gogarth, Great Orme. Photographs are: facing left, Porth Dafarch customs house with stone steps, Holyhead, Anglesey; facing right, remains of fishweirs off Tre Castell, Anglesey; below, the cover of the book *The Coastal Archaeology of Wales*; and right, recording coastal erosion at Bishops Palace, Gogarth, Great Orme.

Er bod yna chwareli llechi ar draws Cymru, cafodd y mwyafrif o lechi eu cynhyrchu yng ngogledd orllewin Cymru, ac yn benodol yn chwareli anferth y Penrhyn a Dinorwig, a oedd ar un adeg yn darparu 50% o'r llechi a ddefnyddiwyd yn fyd-eang. Mae chwareli neilltuol eraill wedi gadael eu marc trwy rediadau tipio . Mae'r diwydiant nawr yn cael ei ystyried ar gyfer ei enwebu yn Safle Treftadaeth Byd. Gwnaethpwyd arolwg llawn o chwareli llechi Gwynedd, bydd arolwg tebyg o fwyngloddiau metel yr ardal yn dilyn.

O'R GWAELOD CLOCWEDD O'R CHWITH: Chwarel lechi Glanrafon, Eryri; chwarel lechi Dinorwig, Llanberis, Eryri; Mwyngloddiau Copr Mynydd Parys, Ynys Môn; Melin Blwm Klondyke, Llanrwst.

Though slate quarries occur throughout Wales, the bulk of slate production took place in north-west Wales, and in particular in the vast quarries of Penrhyn and Dinorwic, which at one time provided 50% of slate used world-wide. Other more isolated quarries have left their mark through characteristic tip runs. The industry is now being considered for World Heritage Site nomination. A full survey was undertaken of the slate quarries of Gwynedd, to be followed by a similar survey of the metal mines of the area.

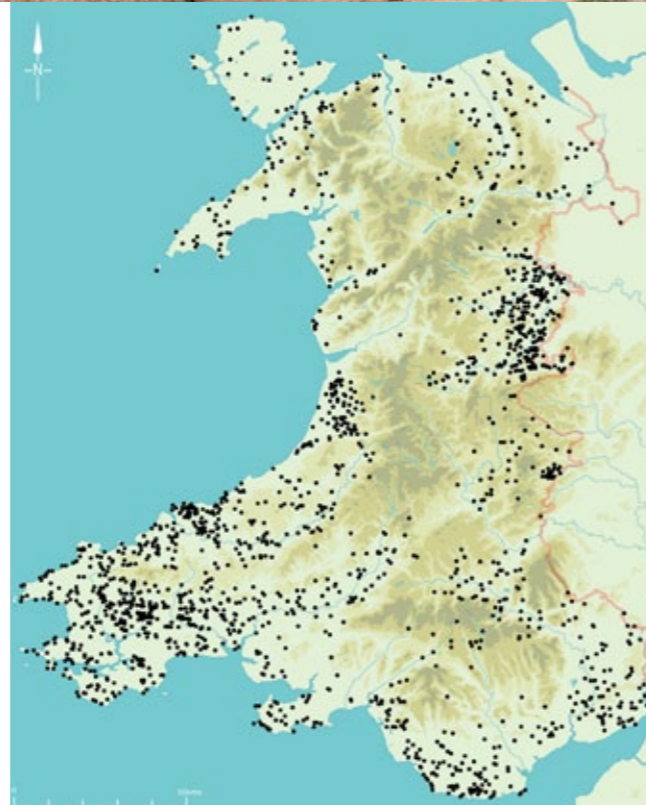
FROM BOTTOM LEFT CLOCKWISE: Glanrafon slate quarry, Snowdonia; Dinorwic slate quarry, Llanberis, Snowdonia; Parys Mountain copper mines, Anglesey; Klondyke Lead Mill, Llanrwst.

Gwnaeth y pedwar Ymddiriedolaeth asesiad o'r nifer uchel iawn o gaerau Oes yr Haearn ac aneddiadau amddiffynedig yn eu rhanbarthau. Mae'r map yn dangos dosbarthiad yr holl safleoedd hysbys. Roedd yr asesiad hwn yn gyfle i ychwanegu safleoedd a ddarganfuwyd yn ystod y ffotograffiaeth awyr at y cofnod, i wella'r disgrifiadau o'r safleoedd hynny oedd eisoes wedi'u cofnodi ar y Cofnod Amgylchedd Hanesyddol ac mewn rhai achosion i archwilio safleoedd yn fwy manwl. Gwnaeth Ymddiriedolaeth Dyfed waith cloddio mewn tri anheddiad amddiffynedig - mae'r lluniau yn dangos sylfeini tai crynion yn cael eu cloddio yn Ffynnonwen [isod] a chloddio mynedfa i gaeadle Troedyrhiw, y ddau gerllaw Aberteifi. Mae'r tŷ crwn sydd wedi'i ail-adeiladu yng Nghastell Henllys, Sir Benfro [ar y dde isod] yn rhoi syniad o sut allai'r adeiladau o fewn y safleoedd hyn fod wedi edrych 2000 o flynyddoedd yn ôl.

All four Trusts assessed the very large number of Iron Age hillforts and defended settlements in their regions. The map shows the distribution of all known sites. This assessment was an opportunity to add to the record sites discovered during aerial photography, to enhance the descriptions of those sites already recorded on the Historic Environment Record, and in some cases to investigate sites in more depth. The Dyfed Trust excavated three defended settlements – the photographs show foundations of roundhouses under excavation at Ffynnonwen (below) and the excavation of the entrance to Troedyrhiw enclosure (above), both near Cardigan. The reconstructed roundhouse at Castell Henllys in Pembrokeshire (below right) provides an idea of what the buildings within these sites may have looked like 2000 years ago.

Archaeoleg a'r Dirwedd Ehangach

Mae archaeolegwyr wedi hir gydnabod fod yr amgylchedd hanesyddol yn cynnwys yr holl dirwedd – a'r morlun – ac nid safleoedd, adeiladau a henebion archaeolegol unigol yn unig. Daeth trosglwyddo'r gydnabyddiaeth hyn i fethodoleg i ddeall tirweddau hanesyddol ac i ddyfeisio ffyrdd o'u hamddiffyn nhw i'r amlwg ar draws Prydain yn ystod yr 1990au a'r 2000au cynnar. Yn dilyn cyhoeddi Cofrestrïo o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru, dechreuodd yr Ymddiriedolaethau gynllun uchelgeisiol o nodweddu tirweddau manwl a fyddai'n cymryd nifer o flynyddoedd i'w gwblhau. Gweithiodd yr Ymddiriedolaethau gyda Cadw a Chyngor Cefn Gwlad hefyd i ddatblygu dull i asesu effaith datblygu posib ar y dirwedd hanesyddol.

Mae Nodweddu tirwedd hanesyddol wedi bod yn amhrisiadwy wrth sicrhau fod tirweddau hanesyddol yn cael eu hamddiffyn yn well megis sicrhau fod y pwysau gan ddatblygiadau ar raddfa fawr, er enghraifft ffermydd gwynt, yn cael eu rheoli yn well. Mae canlyniadau'r astudiaethau hefyd yn darparu sail ar gyfer cyngor da ar reoli tirwedd i gynlluniau amaeth-amgylchedd Tir Gofal a Glastir Llywodraeth Cymru.

Fel rhan o'r prosiect caerau Rhufeinig edrychodd yr Ymddiriedolaethau y tu hwnt i ffiniau safleoedd unigol gan edrych ar sut oeddynt yn gorwedd o fewn eu tirweddau. Mae ein gwybodaeth a'n dealltwriaeth o sut oedd milwyr Rhufeinig yn gweithredu rhwng y ganrif gyntaf a'r bedwaredd ganrif OC wedi gwella yn sylweddol o ganlyniad i'r prosiect hwn. Arweiniodd Ymddiriedolaeth Gwynedd y ffordd gyda chyfres o arolygon geoffisegol, gan ddatgelu nid yn unig cynlluniau caerau ond hefyd yr aneddiadau dinesig, ffyrdd a chaeau

Archaeology and the Wider Landscape

Archaeologists have long recognised that the historic environment includes the whole landscape - and seascape - and not just individual archaeological sites, buildings and monuments. Translation of this recognition into methodologies for understanding historic landscapes and devising ways in which they could be protected came to the fore across Britain during the 1990s and early 2000s. Following the publication of Registers of Historic Landscapes in Wales, the Trusts started an ambitious scheme of detailed landscape characterisation which was to take several years to complete. The Trusts also worked with Cadw and the Countryside Council for Wales to develop a method for assessing the impact of potential development on the historic landscape.

Historic landscape characterisation has proved invaluable in ensuring that historic landscapes are better protected such as ensuring that the pressures from large-scale development such as windfarms can be better managed. The results of the studies also provide the foundation for good advice on landscape management for the Welsh Government's Tir Gofal and Glastir agri-environment schemes.

In the Roman forts project the Trusts looked beyond the boundaries of individual sites and investigated how they sat within their landscapes. Our knowledge and understanding of how the Roman military operated from the first to the fourth centuries AD has been greatly advanced by this project. The Gwynedd Trust led the way with a series of geophysical surveys revealing not only the layout of forts but also the associated civilian settlements, roads and fields within

o fewn y dirwedd hynafol a phresennol. Dilynwyd hyn yn fuan gan astudiaethau gan yr ymddiriedolaethau eraill a chafodd darganfyddiadau dramatig eu gwneud, gan gynnwys dwy gaer fawr yn Llandeilo, Sir Gaerfyrddin. Gwnaethpwyd darganfyddiadau arwyddocaol hefyd ar safleoedd domestig, diwydiannau a mynwentydd Rhufeinig yn ystod archwiliadau Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent dros nifer o flynyddoedd ar ddatblygiad Gwesty'r Celtic Manor gerllaw Casnewydd.

the ancient and present-day landscape. Studies by the other Trusts soon followed and dramatic discoveries were made, including two major forts at Llandeilo in Carmarthenshire. Significant discoveries were also made on Roman domestic sites, industries and cemeteries during the Glamorgan-Gwent Trust's investigations over several years on development of the Celtic Manor Resort near Newport.

Mae'r pedair Ymddiriedolaeth Archaeolegol wedi nodwedu'r dirwedd sydd wedi ei chynnwys ar Gofrestr Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol yng Nghymru, ac mae'r canlyniadau ar gael ar eu gwefannau. Mae'r tirweddau ar y Gofrestr yn gyfoethog ac yn amrywiol. Yn ne ddwyrain Cymru maent yn cwmpasu tirweddau diwydiannol gan gynnwys Blaenafon, sydd â gwarchodaeth ychwanegol fel un o'r tri o Safleoedd Treftadaeth Byd yng Nghymru, a Merthyr Tudful (chwith). Yna yn gyferbyniad llwyr mae gennych Ucheldir Ceredigion sy'n dirwedd gofrestredig. Mae'r ddau lun ar y dde yn dangos bwthyn diffaith yng nghanol ucheldir Ceredigion, a gweddillion pont, oedd yn rhan o dirwedd drawiadol Hafod o'r ddeunawfed ganrif hwyr oedd yn eiddo i Thomas Johnes - mae'r bont wedi ei hadfer erbyn hyn.

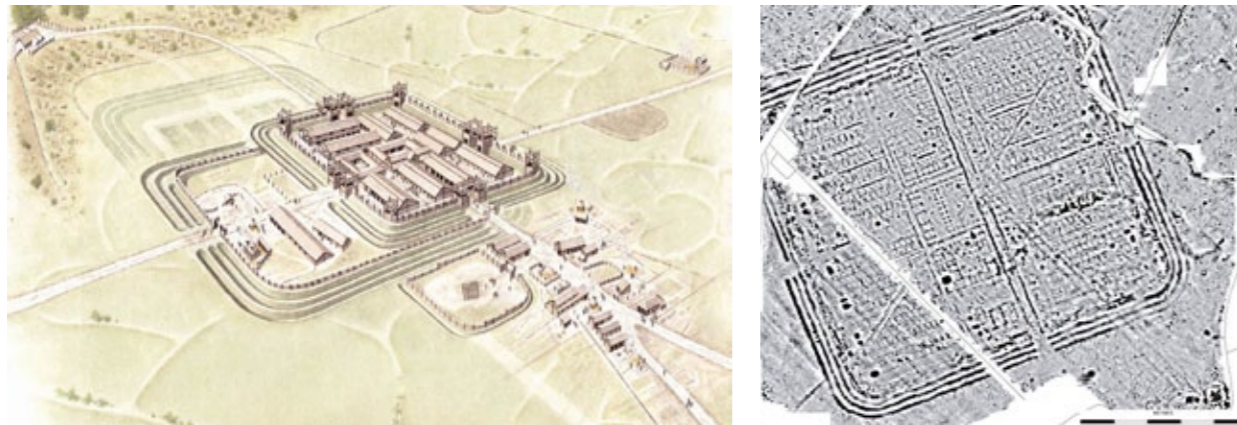
All four archaeological Trusts have characterised the landscapes included on the *Register of Landscapes of Historic Interest in Wales*, and the results are available on their websites. The landscapes on the Register are rich and varied. In south-east Wales they encompass industrial landscapes, including Blaenavon, which has additional protection as one of the three World Heritage Sites in Wales, and Merthyr Tydfil (left). In stark contrast is the Upland Ceredigion registered landscape. The two photographs on the right show a deserted cottage in the heart of upland Ceredigion, and the remains of a bridge, part of Thomas Johnes's late eighteenth century picturesque landscape at Hafod – the bridge has now been restored.

Mae lleoliad y mwyafrif o'r caerau Rhufeinig yng Nghymru wedi bod yn hysbys ers amser maith, ac mae cloddiadau ar raddfa fechan wedi cael eu gwneud ar nifer ohonynt dros y ganrif ddiwethaf. Serch hynny, nid oeddem yn gwybod llawer am yr hyn oedd yn gorwedd y tu allan i'r caerau hyn ac felly cwblhawyd arolygon magnetomedr dwys gan y pedair Ymddiriedolaeth a ddatgelodd ddyluniad mewnol caerau a nodweddion cysylltiedig yn y dirwedd ehangach megis ffyrdd, bathdai, setliadau sifil a safleoedd crefyddol. Yn Llandeilo yn ne ddwyrain Cymru datgelodd arolwg magnetomedr ddwy gaer nad oedd wedi'u darganfod o'r blaen, caer fechan wedi'i hadeiladu ar safle cynharach caer fwy. Cafwyd rhagor o wybodaeth am Gronoleg a chynllun y caerau yn dilyn gwaith cloddio dilynol.

CLOCWEDD O'R CHWITH AR Y GWAELOD: mae adluniad Neil Ludlow yn dangos yr ail gaer yn Llandeilo tua'r flwyddyn 90 OC. Arolygon Magnetomedr gan Ymddiriedolaeth Gwynedd yn: Caer Gai, Bala; Cefn Caer, Pennal; Llanfor, Bala.

The location of the majority of Roman forts in Wales has long been known, and small-scale excavation has taken place on many of them over the past century. However, what lay outside the forts was poorly understood and thus all four Trusts undertook high-density magnetometer surveys which revealed the internal layout of forts and related features in the wider landscape, such as roads, bath houses, civil settlements and religious sites. At Llandeilo in south-west Wales magnetometer survey revealed two previously unknown forts, a small fort built on the site of an earlier, larger fort. Subsequent excavation generated further information on the chronology and layout of the forts.

CLOCKWISE FROM BOTTOM LEFT: Neil Ludlow's reconstruction drawing shows the second fort at Llandeilo in about A.D 90. Magnetometer surveys by the Gwynedd Trust at: Caer Gai, Bala; Cefn Caer, Pennal; Llanfor, Bala.

Mae datblygiadau masnachol ar raddfa fawr yn parhau i sicrhau arian ar gyfer gwaith cloddio ledled Cymru, gan arwain at ddatblygiadau sylweddol yn ein gwylbodaeth. Mae dwy enghraifft o ogledd orllewin Cymru yn cynnwys adeiladu ffordd ddeuol newydd yng Nghaerdybi a chreu parc busnes yn Llandygai, Bangor, lle archwiliwyd tirwedd o tua 23 hectar, gan ddatgelu safleoedd o bob cyfnod, gan gynnwys adeilad Neolithig prin. Mae'r lluniau yn dangos carnedd Oes Efydd a mynwent ganoloesol gynnar yn Nhŷ Mawr, Caerdybi, a gafodd eu cloddio cyn adeiladu'r ffordd ddeuol (de), a rhan o gelc o 230 o leiniau gwyrdr Rhufeinig a gafodd eu darganfod yn Llandygai, Bangor, yn agos at anheddiad Rhufeinig (isod).

Large-scale commercial developments continue to provide funding for excavations throughout Wales, leading to significant advances in our knowledge. Two examples from north-west Wales have included construction of a new dual carriageway to Holyhead and the creation of a business park at Llandygai, Bangor, where a landscape of some 23 hectares was examined, revealing sites of all periods, including a rare Neolithic building. The photographs show a Bronze Age cairn and early medieval cemetery at Ty Mawr, Holyhead, excavated in advance of dual carriageway construction (right), and part of a hoard of 230 Roman glass beads found at Llandygai, Bangor, close to a Roman settlement (below).

Dyffryn Lane, meingylch Neolithig yn cynnwys cylch cerrig Oes Efydd wedi'i orchuddio gan domen gladdu yn ddiweddarach yn yr Oes Efydd. Cafodd y domen, sydd yno hyd heddiw ei harchwilio yn yr 1850au pan gafodd olion y cylch cerrig eu datgelu a'u hail-gladdu. Datgelodd gwaith ffotograffeg Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys yn yr 1980au ffos sylweddol yr henger nad oedd wedi'i darganfod o'r blaen, roedd yna sarn mynedfa glir ar y chwith. Mae'r smotiau golau sydd i'w gweld yng nghanol y safle yn dangos cerrig claddedig y cylch cerrig oedd wedi cael eu gorchuddio gan y grug ddiweddarach. Yn haf 2006, ymgymerodd Ymddiriedolaeth Clwyd-Powys â menter ar y cyd â Phrifysgol Bradford i gloddio'r safle fel rhan o brosiect ymchwil a rheoli. Cafodd pedrant o'r safle ei gloddio gan ddatgelu cylch cerrig canolog a'r grug yn ei orchuddio a oedd yn ôl pob golwg yn cael ei amgylchynu gan ail ffos gyda diamedr llai. Mae'r safle yn ei gyfanrwydd yn gorwedd o fewn ffos 12m o led a chlawdd allanol 14m o led y meingylch Neolithig.

Dyffryn Lane, a Neolithic henge monument containing a Bronze Age stone circle covered by a later Bronze Age burial mound. The mound, which still survives, was explored in the 1850s when remains of the stone circle were discovered and reburied. The Clwyd-Powys Trust photographic reconnaissance work in the 1980s revealed the previously unknown substantial ditch of the henge with a clear entrance causeway on the left. The pale spots in the centre of the site mark the buried stones of the stone circle covered by the later barrow. In the summer of 2006 the Clwyd-Powys Trust undertook a joint venture with the University of Bradford to excavate the site as a research and management project. A quadrant of the site was excavated revealing the central stone circle and its covering barrow apparently surrounded by a second ditch of smaller diameter. The whole site sits within the 12m-wide ditch and 14m-wide external bank of the Neolithic henge.

Archaeoleg i Bawb

Yn ystod y cynnydd mewn proffesiynoli archaeoleg yn yr 1990au gwelwyd lleihad i raddau yn y nifer yn gwirfoddoli yn y maes archaeoleg a manteision hynny o ganlyniad. Fodd bynnag, yng Nghymru, ni cholodd yr Ymddiriedolaethau eu golwg ar eu nod craidd sef 'hyrwyddo addysg y cyhoedd mewn archaeoleg'. Maent yn gyson wedi ymdrechu i gynnwys gwirfoddolwyr mewn prosiectau ac i gyhoeddi'r canlyniadau i gynulleidfa mor eang â phosib, er nid yw cael arian i wneud hyn wedi bod yn hawdd bob amser. Roedd yr Ymddiriedolaethau mewn sefyllfa dda felly pan ddaeth 'archaeoleg i bawb' ac 'archaeoleg gymunedol' yn ôl ar agenda archaeolegwyr Prydain yn yr 2000au.

Wrth i arian ddod yn haws i gael gafael arno, datblygodd yr Ymddiriedolaethau brosiectau wedi'u cynllunio yn benodol i gynnwys gwirfoddolwyr ac eraill, gan gynnwys gwaith cloddio, cofnodi adeiladau, arolygon ac ymchwil hanesyddol.

Serch hynny, nid oedd hi bob amser yn bosib cynnwys aelodau o'r cyhoedd yn uniongyrchol mewn prosiectau pan oedd peiriannau symud pridd yn cael eu defnyddio, lle roedd gwaith cloddio dwfn neu phan oedd materion diogelwch eraill o bwys. Ar y mathau hynny o brosiectau trefnwyd teithiau tywys, sgysiau ac arddangosfeydd. Gwnaeth yr Ymddiriedolaethau waith cloddio mewn nifer o safleoedd arwyddocaol yn deillio o'r broses gynllunio a gydag arian gan ddatblygwyr gan gynnwys gwaith cloddio graddfa fawr Ymddiriedolaeth Gwynedd ym Mharc Bryn Cegin a Pharc Cybi, ac archwiliad Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent o long ganoloesol oedd mewn cyflwr da yng Nghasnewydd. Denodd y llong nifer fawr o ymwelwyr a sylw gan y cyfryngau.

Archaeology for All

Volunteer participation in archaeology and the resulting benefits to the wider community slackened to some extent across Britain during the increasing professionalization of archaeology in the 1990s. In Wales, however, the Trusts never lost sight of their founding objective, 'to advance the education of the public in archaeology'. They have consistently striven to involve volunteers in projects and to publicize the results to as wide an audience as possible, although obtaining funding to do so was not always easy. Thus the Trusts were very well placed when 'archaeology for all' and 'community archaeology' came back on the agenda of British archaeologists in the 2000s.

As funding became more freely available, the Trusts developed projects specifically designed to involve volunteers and others, including excavations, building recording, surveys and historical research.

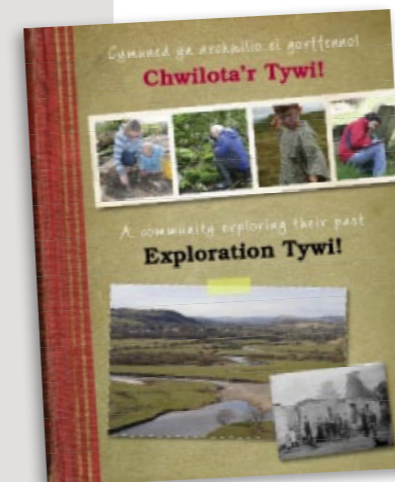
However, it was not always possible to directly involve members of the public on projects where earth moving machinery was operating, where there were deep excavations or where there were other safety

issues. On these projects, guided tours, talks and exhibitions were provided. The Trusts excavated a number of significant sites arising out of the planning process and with developer funding, including the Gwynedd Trust's large scale excavations at Parc Bryn Cegin and Parc Cybi, and the Glamorgan-Gwent Trust's investigation of a well preserved medieval ship at Newport, the latter attracting a large number of visitors and widespread media coverage.

Datblygodd Ymddiriedolaeth Dyfed brosiect Tywi Afon yr Oesoedd yn benodol i gynnwys aelodau o'r gymdeithas yn Nyffryn Tywi, Sir Gaerfyrddin. Mae'r prosiect wedi cynnwys gwaith cloddio, arolygon mynwentydd ac arolygon gwrychoedd, gyda'r bwriad o gofnodi a chodi ymwybyddiaeth o drefnadaeth y rhanbarth. Mae'r ffotograffau hyn yn dangos gwirfoddolwyr yn helpu gydag amrywiol elfennau o'r prosiect, ynghyd â chlawr y cyhoeddiad terfynol i gyflwyno canlyniadau'r prosiect i'r cyhoedd.

The Dyfed Trust developed the Tywi Afon yr Oesoedd project (Towy a river through time) specifically to involve members of the community in the Tywi Valley, Carmarthenshire. The project has included excavation, graveyard surveys and hedgerow surveys, with the intention of recording and raising awareness of the region's heritage. These photographs show volunteers engaged in various elements of the project, along with the cover of the final publication presenting the achievements of the project to the general public.

Yn yr holl Ymddiriedolaethau mae myfyrwyr a gwirfoddolwyr wedi cymryd rhan mewn gwaith cloddio anfasnachol, gyda'u rolau wedi'u diffinio o fewn strwythurau cyffredinol prosiectau. Yng Ngwynedd, cafodd Tywyn y Capel ei gloddio yn rhannol gan fyfyrwyr o Brifysgol Caerdydd a Phrifysgol Swydd Gaerhirfyn Ganolog, a bu gwirfoddolwyr lleol yn gwneud gwaith cloddio yn Nhái Cochion. Targedwyd gwaith diweddar ar gynnwys ysgolion a phobl ifanc. Llwyddodd prosiect Cronfa Treftadaeth Loteri i gyflwyno astudio'r gorfennol i bobl ifanc sydd â diddordeb mewn gweithgareddau awyr agored.

CLOCKWEDD O'R CHWITH AR Y GWAELOD: Gwaith cloddio cymunedol yn Nhái Cochion, Brynsiencyn, Ynys Môn; claddiadau o'r canoloesoedd cynnar yn Nhywyn y Capel; cynllun anheddiad masnachu Rhufeinig a phfodd ei gloddio yn Nhái Cochion; mynwent cist feddau o'r seithfed ganrif yn Nhywyn y Capel; cynlluniwyd alldaith canŵio ar afon Mawddach i alluogi ymweliadau â safleoedd archaeolegol ar y lan; ymweliad ysgol â bryngaer yn Nhref Ceiri, Llanaelhaearn, Gwynedd.

In all the Trusts students and volunteers have participated in non-commercial excavations, with their roles carefully defined within overall project structures. In Gwynedd, Tywyn y Capel was primarily excavated by students from Cardiff University and the University of Central Lancashire, whereas local volunteers participated on excavations at Tai Cochion. Recent work has been targeted towards engaging schools and teenagers. In particular a Heritage Lottery Fund project has introduced the study of our past to young people engaged in outdoor activities.

CLOCKWISE FROM BOTTOM LEFT: Community excavations at Tai Cochion, Brynsiencyn, Anglesey; early medieval burials at Tywyn y Capel; plan of Roman trading settlement excavated at Tai Cochion; seventh-century cist cemetery at Tywyn y Capel; a canoeing expedition on the Mawddach was designed to enable visits to archaeological sites on the shore; a school visit to the hillfort at Tre'r Ceiri, Llanaelhaearn, Gwynedd.

LLONG GANOLOESOL CASNEWYDD
THE NEWPORT MEDIEVAL SHIP

Roedd y llong hon, a ddarganfuwyd tra'n adeiladu Theatr a Chanolfan Gelfyddydol Casnewydd, yn gorwedd mewn hen sianed ymylot, gyda'r bwa yn wynebu tua'r tir a'r starn tuag at yr afon. Mae'n ymddangos ei bod wedi dod i mewn yma naill ai er mwyn ei hatgweirio neu ei thosi'n ddiamau, ond cafodd ei gadael yn segru yma. Cafodd ei thynnu'n ddiamau yn ystod y cloddiaid er mwyn cofnodi a chadw'r pren.

This vessel, found during the construction of the Newport Theatre and Arts Complex, lay in an old side-channel, with the bow inland and the stern towards the river. It seems to have been brought in to be repaired or broken up, but was then abandoned. It was dismantled during the excavation for recording and conservation.

Roedd mwy neu lai y gragen gyfan yn un darn, gyda'r llong i'w gweld bron hyd at lefel y dec. Uchafswm lled y llong fyddai 8m, gan gwlhau tuag at y ddau ben, ac o bosib roedd ei hyd wreiddiol tua 35m. Adeiladwyd y llong yn ôl traddodiad gogledd Ewropeaidd 'bad clinker'. Roedd mwy neu lai pob un o'r coed strwythurol yn ddiw, er bod y trwmbrion o ffawydden, a deffnyddiwyd rhywfaint o bren meddal ar gyfer y nodweddion mewnol. Fe'i hadeiladwyd yn rhannol gan banciau oedd yn gongylfawdd i'gandau cragen gydag hoelion haearn yn eu dal at ei gilydd, gyda fframiau trawsîn ar y tu fewn a'u gosod ynghlwm wrth y gragen gyda phegiau pren (thoslon pren). Uchlaw'r fframiau hyn, roedd yna gelaen yn rhedeg ar hyd llinell ganol y llong gydag ymchwydd, stap y mast, tua chanol y llong, lle y byddai'r prif fast (does dim o hwn ar ôl).

Almost all of the hull was intact, surviving in places up to deck level. The maximum width of the ship as found was 8m, tapering towards both ends, and its original length was possibly around 35m. The ship is constructed in the north European 'clinker-built' tradition. Almost all of the structural timbers are oak, although the keel is beech, and some softwood species were used for internal features. It was built of partially overlapping strakes (hull planks) fastened with iron nails, with transverse frames placed internally and fastened to the hull with wooden pegs (treenails). Above these frames, a keelson ran along the centre line of the ship with a swelling, the mast step, at amidships, where the main mast (which does not survive) would have been positioned.

Hyd yn hyn nid yw dendrocronoleg wedi llwyddo i roi dyddiad pryd na lle y cafodd y llong ei hadeiladu, ond rhoddir dyddiad i ddau ddam o bren a ddefnyddiwyd i'w hatgweirio sef 1465/6. Roedd hon yn llong i'w hweilio ar y môr, ac mae yna ddarganfyddiadau o grochenwaith a cheiniogau yn ei chysylltu â Phortiwgal.

Dendrochronology has not so far been able to establish when or where the ship was built, but two timbers from a repair are dated 1465/6. This was a sea-going vessel, and finds of pottery and coins link it with Portugal.

Mae'n eg hawlio fod y gwaith cloddio ar y llong dyflawn yng Nghasnewydd yn 2002 yn un o ddarganfyddiadau archaeolegol mwyaf y mileniwm newydd yng Nghymru. Denodd y gwaith cloddio lawer iawn o sylw gan y cyhoedd a'r cyfryngau, a phan gafwyd mynedfa ddiogel i'r safle aeth miloedd o bobl yno i'w gweld. Arweiniodd ymgyrch gan aelodau o'r cyhoedd, bron pawb ohonynt o Gasnewydd, at ddod o hyd i arian ychwanegol i sicrhau fod y llong yn cael ei hadfer a'i storio gyda'r bwriad o'i chynnal a'i chadw yn y tymor hir a'i harddangos yn y pen draw. Aeth nifer o'r ymgyrchwyr, oedd ag ychydig neu ddim gwybodaeth na phrofiad archaeolegol cyn hynny, ond a oedd yn gwerthfawrogi eu treftadaeth leol, ymlaen i ffurfio "Cyfeillion Llong Casnewydd". Erbyn hyn mae'n elusen gofrestredig gyda dros 350 o aelodau. Mae gan y grŵp wybodaeth ar y we ac mae'n gweithio'n galed i godi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r darganfyddiad pwysig hwn.

The excavation of the waterlogged Newport ship in 2002 can rightly be claimed to be one of the major archaeological discoveries in the new millennium in Wales. The excavation attracted enormous public and media attention, and, when safe access was able to be given, the site was viewed by thousands. A campaign by members of the public, almost all from Newport, eventually led to additional funds being found to allow the full recovery and storage of the vessel with a view to long-term preservation and eventual display. Many of those campaigners, who previously had little or no archaeological knowledge or experience, but cared about their local heritage, went on to form the 'Friends of the Newport Ship'. This now is a registered charity with more than 350 members. It has its own web-based information and actively continues to raise public awareness about this important find.

Yn ystod y tair blynedd diwethaf mae'r prosiect Arfordir wedi hyfforddi gwirfoddolwyr i fonitro erydiad ar safleoedd archaeolegol hysbys ar hyd arfordir Cymru ac i edrych allan am arwyddion o safleoedd newydd. Yn y llun mae gwirfoddolwyr yn cael hyfforddiant ar gofnodi drylliadau gan y Gymdeithas Archaeoleg Forwrol.

For the past three years the Arfordir project has trained volunteers to monitor erosion at known archaeological sites along the Welsh coast and to look out for signs of new sites. Here volunteers are receiving training in wreck recording provided by the Nautical Archaeology Society.

Datblygiadau Technolegol

Yn y blynyddoedd wedi sefydlu'r Ymddiriedolaethau yn 1974 a 1975 lluniodd pob Ymddiriedolaeth Gofnod Amgylchedd Hanesyddol ar gyfer eu rhanbarth nhw er mwyn cael cronfa o wybodaeth i bawb ei defnyddio. Mae'r cofnodion hyn yn parhau i fod wrth wraidd yr Ymddiriedolaethau, ond mae eu cynnwys a'r ffyrdd y mae posib cael mynediad at wybodaeth wedi newid yn gyfan gwbl yn y deugain mlynedd diwethaf. Yn 2008, cyd-weithiodd yr Ymddiriedolaethau i gomisiynu meddalwedd Cofnod Amgylchedd Hanesyddol newydd, ac yn 2010 lanswyd Archwilio, a oedd yn rhoi mynediad am ddim i dros 100,000 o gofnodion o safleoedd archaeolegol yng Nghymru. Cymru oedd y wlad gyntaf ym Mhrydain ac o bosib ar draws y byd i roi mynediad ar-lein i'w holl gofnodion Amgylchedd Hanesyddol. Tair blynedd yn ddiweddarach mewn partneriaeth â Phrifysgol De Cymru datblygodd yr Ymddiriedolaethau'r ap Archwilio.

Mae'r ap yn eich caniatáu i edrych ar gofnodion ar eich ffôn symudol allan ar y maes a hefyd i ychwanegu gwybodaeth a thynnu lluniau o safleoedd i'w hychwanegu at y cofnod. Daeth yr ap yn ail yng nghategori arloesiad archaeolegol gorau yng Ngwobrau Archaeolegol Prydain yn 2014. Mae cynnwys newydd yn dal i gael ei ychwanegu at y Cofnod Amgylchedd Hanesyddol ac mae cofnodion newydd yn cael eu creu. Gyda'r feddalwedd newydd gallwch ychwanegu lluniau ac adroddiadau at y cofnod a gall unrhyw un sydd â mynediad i'r rhyngwyd neu ffôn symudol eu gweld.

Mae llawer o'r cynnwys newydd yn parhau i gael ei gynhyrchu gan arolygon cymorth grant Cadw, gyda themâu megis diwydiannau gwledig, safleoedd gwrthdrawiadau awyrennau, cwningaroedd, parciau ceirw a maglau pysgod yn cyfrannu gwybodaeth at y cofnod. Ar hyn o bryd mae Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent yn ymgymryd â phrosiect hir dymor i sicrhau fod y miloedd ar filoedd o adroddiadau a

Technological Developments

In the years following the foundations of the Trusts in 1974 and 1975 each Trust compiled an Historic Environment Record for its own region as a repository of information for all to use. These records still lie at the heart of the Trusts, but their content and the ways in which information is accessed changed beyond recognition over the following forty years. In 2008, the Trusts working together commissioned new Historic Environment Record software, and in 2010 launched 'Archwilio', giving free access to over 100,000 records of archaeological sites in Wales, the first country in Britain and possibly anywhere else to make all their Historic Environment Records available online. Three years later the Trusts in partnership with the University of South Wales developed the Archwilio app.

Using this app, not only can you view records on your mobile phone in the field, but you can add information and take photographs of sites to add to the record. The app was runner up in the best archaeological innovation category at the British Archaeological Awards in 2014. New content continues to be added to the Historic Environment Record and new records created. The new software allows photographs and reports to be added to the record and for them to be viewed by anyone with access to the internet or a mobile phone.

Much of the new content continues to be generated by Cadw grant-aided surveys, with themes such as rural industries, aircraft crash sites, rabbit warrens, deer parks and fish traps all contributing information to the record. The Glamorgan-Gwent Trust is currently undertaking a long-term project to ensure that the many thousands of reports

gynhyrchwyd ganddynt a gan sefydliadau archaeolegol eraill yn gweithio yn ne orllewin Cymru yn cael eu gosod ar wefan Archwilio.

Mae gwaith cloddio ac arolygon yn parhau i fod yn rhan fawr o waith yr Ymddiriedolaeth, gyda thechnolegau newydd yn trawsffurfio'r ffordd mae gwybodaeth yn cael ei chasglu, ei ddadansoddi a'i chyhoeddi boed hynny i gynulleidfa academiaidd neu boblogaidd. Mae'r pedair Ymddiriedolaeth yn parhau i gyfrannu'n helaeth at ein gwybodaeth a'n dealltwriaeth o hanes a phobl Cymru.

Mae'r Ymddiriedolaethau, yn gyffredin â sefydliadau tebyg ar draws Prydain yn wynebu sawl blwyddyn arall o galedi ariannol. Bydd ad-drefnu llywodraeth leol yn digwydd eto yng Nghymru yn y blynyddoedd nesaf. Efallai y byddwn yn dod yn ôl i'r dechrau ac yn dychwelyd i siroedd Clwyd, Powys, Dyfed, Morgannwg, Gwent a Gwynedd. Bydd yn gyfnod anodd, ond yn ddim gwaeth nag yn ystod y deugain mlynedd diwethaf, a bydd Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru yn dod drwyddi ac yn parhau i archwilio, cadw a hyrwyddo amgylchedd hanesyddol Cymru i bobl Cymru.

produced by them and by other archaeological organisations working in south-east Wales are made available on the Archwilio website.

Excavation and survey continues to be a large part of the Trusts' work, with new technologies transforming the ways that information is captured, analysed and published whether to academic or popular audiences. All four Trusts continue to contribute enormously to our knowledge and understanding of the history of the people of Wales.

The Trusts, in common with all similar organisations across Britain face several more years of austerity. Local government re-organisation will happen again in Wales in the next couple of years. Perhaps we will come full circle and revert back to the counties of Clwyd, Powys, Dyfed, Glamorgan, Gwent and Gwynedd. These will be difficult times, but no more so than over the past forty years, and the Welsh Archaeological Trusts will weather them and continue to investigate, conserve and promote the historic environment of Wales for the people of Wales.

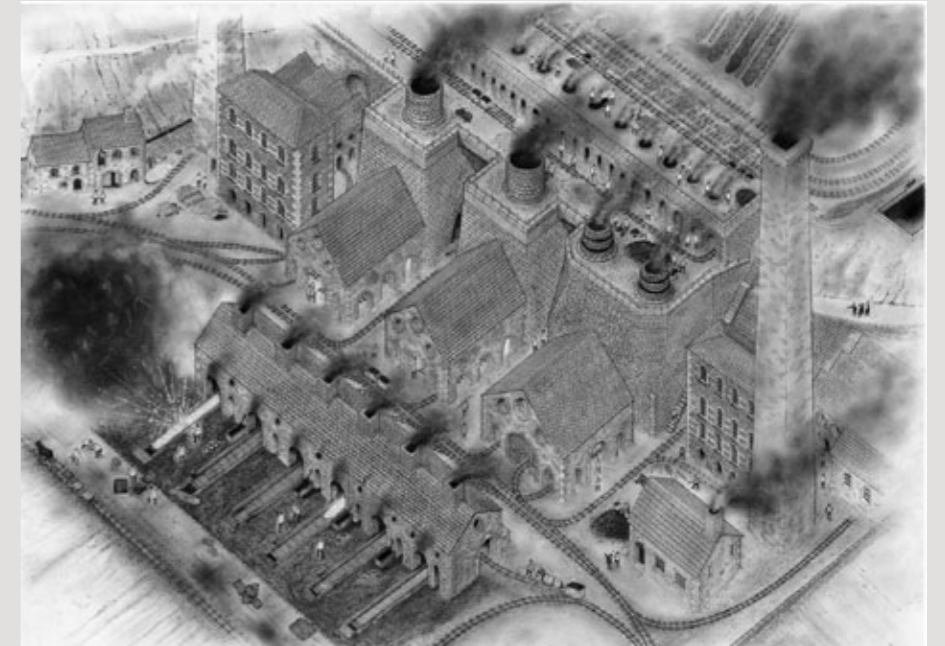
Y gwaith cloddio yn Ffos-y-fran, Merthyr Tudful, yw'r mwyaf i gael ei wneud yng Nghymru o flaen adfer tir ac roedd y gwaith yn cynnwys gwaith haearn, pen pyllau, systemau ynni dŵr, nodweddion trawsgludo, aneddiadau a gweithiau ategol. Cafodd y prosiect gan Ymddiriedolaeth Morgannwg Gwent ei gymeradwyo'n uchel yng Nghategori Prosiect Archaeolegol Gorau Gwobrau Archaeolegol Prydain 2012.

The excavations at Ffos-y-fran, Merthyr Tydfil, are the largest ever undertaken in Wales in advance of land reclamation and involved the excavation of iron-works, pit-heads, water-power systems, transportation features, settlements, and ancillary works. The project by the Glamorgan-Gwent Trust was highly commended in the Best Archaeological Project category at the 2012 British Archaeological Awards.

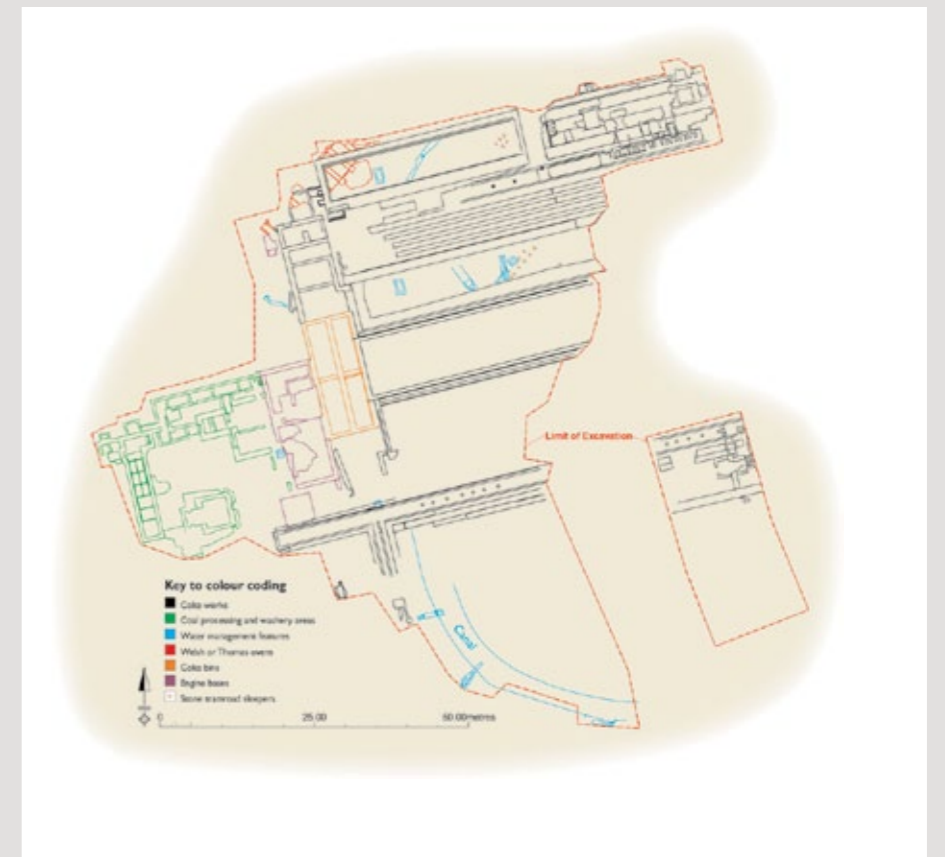
DE: Cloddiodd Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent rannau o waith dur Ynys Fach yn 2011, gan gynnwys rhannau o'r tŷ coethi lle cafodd y broses 'Gymreig' ei datblygu. Cafodd adluniad ei gynhyrchu gan ddarluniwr yr Ymddiriedolaeth a defnyddiwyd hwn a data arall i gynhyrchu amrywiaeth o allbynnau cyhoeddus gan gynnwys fideo o'r safle a gafodd ei greu gan Think i-dea, a enillodd Wobr Peter Neaverson am Fenter ac Arloesi digidol gan y Gymdeithas Archaeoleg Ddiwydiannol yn 2015.

GWAELOD: Rhan o ffwrneisi glo golosg gwaith haearn Cyfarthfa, Merthyr Tudful a gafodd ei gloddio gan Ymddiriedolaeth Morgannwg-Gwent yn hwyr haf/dechrau Hydref 2013. Tynnwyd lluniau manwl o nodweddion penodol, ond cafodd y mwyafrif o'r data ar gyfer y cynllun llawr ei gynhyrchu gan sganio laser, yna cafodd y cynllun llawr ei gynhyrchu yn y swyddfa. Cafodd yr hyn fyddai ar un adeg wedi cymryd wythnosau i'w gofnodi yn â llaw ei gynhyrchu yn fanwl gywir mewn ychydig ddyddiau.

TOP: The Glamorgan-Gwent Trust excavated elements of the Ynysfach Ironworks in 2011, including parts of the refining house where the so-called 'Welsh' process was developed. A reconstruction drawing was produced by the Trust's illustrator and this and other data used to produce a range of public outputs including a walkthrough video of the site made by Think iDea, which in 2015 won the Peter Neaverson Award for Digital Initiative and Innovation given by the Association for Industrial Archaeology.

BOTTOM: Part of what were once the coking furnaces for the Cyfarthfa Ironworks, Merthyr Tydfil was excavated by the Glamorgan-Gwent Trust in the late summer/early autumn 2013. Whilst detailed drawings were made of particular features, the greater part of the data for the ground plan was captured by laser scanning and then the ground plan generated in the office. What would once have taken weeks to manually record was accurately captured in a matter of days.

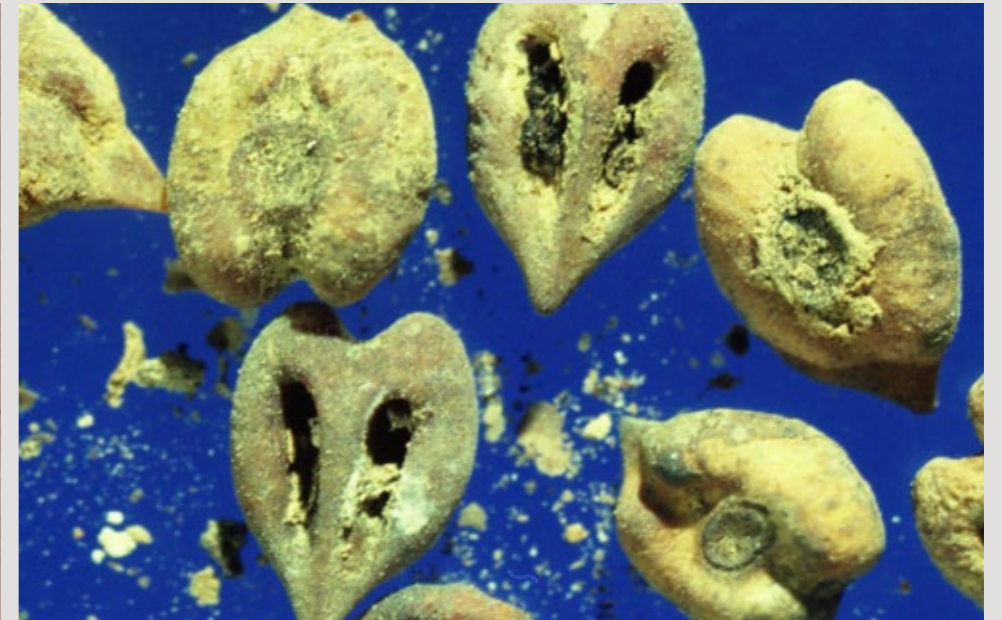
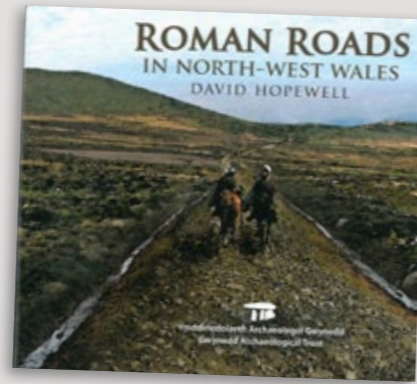

Mae defnyddio cyfuniad o dechnegau, rhai pell a rhai ymyrgar, wedi arwain at ddarganfod llawer o'r system Ffyrdd Rhufeinig yng Ngogledd Cymru. Ymysg y technegau a ddefnyddiwyd oedd sganio laser o'r awyr, awyrluniau a systemau lleoli byd-eang. Cyhoeddwyd y canlyniadau mewn llyfrau. Mae ffurfiau eraill o sganio laser ar lefel daear nawr yn cael eu defnyddio yn gyffredin. Wrth i gyfrifiaduron ennill grym ychwanegol mae prosesu ffotograffau digidol i greu modelau 3D nawr yn realiti.

CLOCWEDD O'R BRIG AR Y CHWITH: Arolwg magnetometr ar hyd rhan o Ffordd Rufeinig yng Ngwynedd; clawr llyfr *Roman Roads in north-west Wales*; golygfa 3D o dŵr alabaster ym Mhenmynydd, Ynys Môn.

The use of a combination of techniques, both remote and intrusive, has led to the recovery of much of the Roman Road system of north Wales. In particular aerial laser scanning, aerial photographs and global positioning systems have been used, and the results published in readily accessible book form. Other forms of ground-based laser scanning are now commonly used, and as computers gain additional power so the processing of digital photographs to create 3D models is now a reality.

CLOCKWISE FROM TOP LEFT: Magnetometer survey along line of a Roman Road in Gwynedd; cover of the book *Roman Roads in north-west Wales*; 3D view of Penmynydd alabaster tomb, Anglesey.

BRIG CHWITH: Mae gwaith cloddio Ymddiriedolaeth Dyfed ar fynwentydd canoloesol cynnar yn Sir Benfro wedi gwella ein gwybodaeth o'r cyfnod yn sylweddol. Yn rhyfeddol iawn, dangosodd dadansoddiad isotopig o'r esgyrn dynol mai ychydig iawn o'r unigolion oedd wedi'u claddu oedd wedi'u geni yn lleol; daeth rhai ohonynt o arfordir gorllewin Iwerddon neu'r Alban a daeth rhai eraill o mor bell i ffwrdd ag ardal Môr y Canoldir. Mae'r llun yn dangos claddiad cistfaen hir oedd yn nodweddiadol o'r canoloesoedd cynnar.

BRIG DE: Mae dadansoddi paill, hadau llosg a grawn yn gallu rhoi gwybodaeth i ni am ddieta ac iechyd pobl y gorffennol a'r amgylchedd lle roeddynt yn byw. Mae'r llun hwn yn dangos hadau grawnwin o garthbwll yn Ninbych-y-pysgod, sy'n dystiolaeth o ddieta cyfoethog oedd preswylwyr y Tŷ Masnachwr Tuduraidd yn ei fwynhau yn yr unfed ganrif ar bymtheg.

DE: Nid yw ffermio cwningod yn rhywbeth sy'n cael ei gysylltu fel arfer ag ucheldir Cymru, ond fel y gwelir yn y llun hwn o dde orllewin Cymru, mae olion nodweddiadol iawn wedi goroesi o'r diwydiant gwledig hwn o'r ddeunawfed ganrif ar bedwaredd ganrif ar bymtheg. Er eu bod yn dyddio o'r gorffennol gymharol ddiweddar cafodd y defnydd o'r safleoedd hyn ei anghofio yn fuan a rhoddwyd enwau ffansiol i'r twmpathau mawr siâp petryal megis Beddau'r Derwyddon a Beddau'r Proffwydi.

TOP LEFT: The Dyfed Trust's excavations on early medieval cemeteries in Pembrokeshire has dramatically advanced our knowledge of the period. Very surprisingly, isotopic analysis of the human bones showed that very few of the buried individuals were locally born; some came from the west coast of Ireland or Scotland and some others from as far afield as the Mediterranean. The photograph shows a typical long cist-early medieval burial.

TOP RIGHT: Analysis of pollen, burnt seeds and grain can tell us about the diet and health of past peoples and also about the environment in which they lived. This photograph shows grape pips from a cesspit in Tenby, evidence of a rich diet enjoyed by the inhabitants of the Tudor Merchant's House in the sixteenth century.

LEFT: Rabbit farming is not something readily associated with upland Wales but, as this photograph from south-west Wales shows, highly distinctive remains survive from this eighteenth and nineteenth century rural industry. Even though they date to the relatively recent past the use of these sites was soon forgotten and the large rectangular mounds used for raising rabbits given fanciful names, such as Beddau'r Derwyddon' [Druids Graves] and Beddau'r Proffwydi' [Prophets' Graves].

BRIG CHWITH: Staff ac Ymddiriedolwyr Dyfed. GWAELOD CHWITH: Staff Morgannwg-Gwent.
BRIG DDE: Staff Gwynedd. GWAELOD DDE: Staff ac Ymddiriedolwyr Clwyd-Powys.

TOP LEFT: Dyfed staff and Trustees. BOTTOM LEFT: Glamorgan-Gwent staff.
TOP RIGHT: Gwynedd staff. BOTTOM RIGHT: Clwyd-Powys staff and Trustees.

Cyfeiriadau

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys

41 Stryd Lydan
Y Trallwng
Powys
SY21 7RR

01938 553670
www.cpat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed

Corner House
6 Stryd Caerfyrddin
Llandeilo
Sir Gaerfyrddin
SA19 6AE

01558 823121
www.dyfedarchaeology.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent

Tŷ Heathfield
Heathfield
Abertawe
SA1 6EL

01792 655208
www.ggat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd

Craig Beuno
Ffordd y Garth
Bangor
Gwynedd
LL57 2RT

01248 352535
www.heneb.co.uk

Addresses

Clwyd-Powys Archaeological Trust

41 Broad Street
Welshpool
Powys
SY21 7RR

01938 553670
www.cpat.org.uk

Dyfed Archaeological Trust

Corner House
6 Carmarthen Street
Llandeilo
Carmarthenshire
SA19 6AE

01558 823121
www.dyfedarchaeology.org.uk

Glamorgan-Gwent Archaeological Trust

Heathfield House
Heathfield
Swansea
SA1 6EL

01792 655208
www.ggat.org.uk

Gwynedd Archaeological Trust

Craig Beuno
Garth Road
Bangor
Gwynedd
LL57 2RT

01248 352535
www.heneb.co.uk

Cadeiryddion a Phrif Weithredwyr yr Ymddiriedolaethau

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys Dyfed Archaeological Trust

Cadeiryddion yr Ymddiriedolaeth Chairs of the Trust

1975-1988	Athro/Professor W F Grimes CBE MA DLitt FSA FMA
1989-1991	Mr C R Musson MBE BArch FSA MCIfA
1992-2004	Athro/Professor B C Burnham MA PhD FSA
2005-2010	Mr C R Musson MBE BArch FSA MCIfA
2011-	Athro/Professor B C Burnham MA PhD FSA

Prif Weithredwyr yr Ymddiriedolaeth Chief Executives of the Trust

1975-2000	Mr D G Benson MA
2000-2007	Mr E G Hughes BA FSA MCIfA
2007-	Mr K Murphy BA MCIfA

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent Glamorgan-Gwent Archaeological Trust

Cadeiryddion yr Ymddiriedolaeth Chairs of the Trust

1976-1984	Dr H N Savory MA DPhil FSA
1985-1990	Mr D Moore MBE BA MEd FSA FMA
1990-2003	Mr R Trett BA AMA
2003-2005	Mr S C White
2006-2007	Mr R F Olding BA FSA
2008-2012	Athro/Professor R C Howell BA PhD FSA
2012-	Dr M R T Lewis MSc PhD

Prif Weithredwyr yr Ymddiriedolaeth Chief Executives of the Trust

1976-2003	Mr G Dowdell BA MCIfA
2004-	Mr A G Marvell BA FSA MCIfA

Chairs and Chief Executives of the Trusts

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd Gwynedd Archaeological Trust

Cadeiryddion yr Ymddiriedolaeth Chairs of the Trust

1974-1982	Athro/Professor Sir Idris Foster
1982-1983	Dr A. H. A. Hogg CBE MA FSA
1983-1984	Athro/Professor Sir Idris Foster
1984-1988	Mr Owen H Morris CBE CMG MA
1988-1992	Mr Christopher Houlder MA FSA
1992-1998	Dr David A Jenkins MA PhD
1998-2000	Dr John Llywelyn Williams BA PhD
2000-2004	Mr David Marshall Hannah FCA
2004-	Athro/Professor Nancy Edwards FSA FLSW

Prif Weithredwyr yr Ymddiriedolaeth Chief Executives of the Trust

1974-1987	Mr Richard White BA
1987-1988	Mr Richard Kelly MA FSA MCIfA [Prif Weithredwr dros dro / acting Chief Executive]
1988-1992	Mr Peter Fasham BA MCIfA
1992-2011	Mr David Longley BA FSA MCIfA
2011-	Mr Andrew Davidson BA FSA MCIfA

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys Clwyd-Powys Archaeological Trust

Cadeiryddion yr Ymddiriedolaeth Chairs of the Trust

1974-1984	Mr H.Noel Jerman CBE OstJ MA FSA
1984-1991	Mr Phillip Barker DFC
1991-	Mrs Frances Lynch Llewellyn MA FSA

Prif Weithredwyr yr Ymddiriedolaeth Chief Executives of the Trust

1974-1986	Mr Christopher Musson MBE B Arch FSA MCIfA
1986-2013	Mr William J Britnell MBE MA FSA MCIfA
2013 -	Mr Paul Belford BSc MA FSA MCIfA

